

Оригиналан научни рад

UDK 94:314.117(439.2) "1869/1910"

Original scientific work

Бранко Ћупурдија

**СТАНОВНИШТВО СУБОТИЦЕ ПРЕМА ВЕРОИСПОВЕСТИ И
МАТЕРЊЕМ ЈЕЗИКУ 1869–1910.***

Извод: Реч је о становништву Суботице у доба Аустроугарске монархије. Предмет пажње је број становника и изјашњавање према вери и матерњем језику, на основу чега се посредно може судити о националној припадности. Показало се да је број становника од 1869. до 1910. порастао са 56.323 на 94.610 односно за 38.287 становника (индекс 167,98). Насеља Суботица или унутрашња територија града 1910. године има 46.762, а 19 насеља спољне територије града, без Бајмока и Чантавира, 46470 становника, укупно 93232 становника, без војних лица. У периоду од 42 године у верском погледу најбројнији су римокатолици, који имају између 90,31% и 92,64%, православци између 3,07% и 4,34%, израелити, између 2,36% и 3,74% и реформати, између 0,34% и 1,50% становника. Све остале верске заједнице, гркокатолици, унитарни, евангелисти и остали имају понаособ мање од 1% становника. За мађарски матерњи језик се изјаснило између 49,00% и 58,75%, буњевачком становништву (хрватско-српски, српски, остали језици) припада између 35,29% и 40,34%, за српски матерњи језик (припадност православној вери) између 3,27% и 3,75%, за немачки матерњи језик између 2,02% и 2,61%, а свим осталим матерњим језицима: словачком, румунском, русинском, хрватском, словеначком и осталим језицима припада по мање од 1% становништва. Указано је на историјске и друштвене процесе који су утицали на изјашњавање становништва, међу којима и на процес асимилације. Ова питања се разматрају из перспективе данашњих оквира суботичке општине у којој има 19 насеља. То значи да истраживања захватају и насеља Бајмок и Чантавир иако по пописима становништва у Аустроугарској монархији нису припадала слободном краљевском граду Суботици, него Бачко-Бодрошкој жупанији. Ово се чини из два разлога: ради поређења ових насеља са Суботицом у периоду од 1869–1910. године и ради евентуалних, макар и наднадних и овлашних поређења са данашњим стањем.

Кључне речи: Суботица, асимилација, Аустроугарска, друштво, држава

Abstract: The subject of this paper is a population of Subotica, during the Austro-Hungarian monarchy. The attention is given to the number of inhabitants and their declaration of religion and language, based on which indirectly we can judge of their nationality. Population increased from 56,323 to 94,610 inhabitants or for 38,287 inhabitants (index 167.98.) in period 1869-1910. In the urban area of Subotica in 1910th lived 46,762, and in 19 villages outside the city territory, (without Bajmok Cantavir), lived 46,470, which is a total of 93,232 residents, but without military personnel. During

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 177028, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

the 42 years period considering the religion structure, Roman Catholics counting between 90.31% and 92.64%,and were most numerous religion group. Only between 3.07% 4.34%, of Orthodox and 2.36% and 3.74%,of Israelites and reform, between 0.34% and 1.50% of the population lived in Subotica. All other religious communities, Greek Catholics, UNITAR, evangelicals and others are individually less than 1% in the share of total population. Persons who speaks hungarian language declared between 49.00% and 58.75% in the share of total population, Bunjevac population (Croatian-Serbian, Serbian and other languages) belongs between 35.29% and 40.34% in the share of total population, Serbian language (belonging to the Orthodox faith) between 3.27% and 3.75% in the share of total population, for the German language between 2.02% and 2.61% in the share of total population, and all other native languages, Slovak, Romanian, Ruthenian, Croatian, Slovenian and other languages belong to the less than 1% in the share of total population. This paper explains the historical and social processes that have influenced the declaration of the population, including the process of assimilation. These issues are discussed from the perspective of the present Subotica municipality in which there are 19 settlements. This means that the researches consider also settlements Bajmok and Čantavir even though they didn't belong to a free royal town of Subotica according to census data in Austria-Hungary monarchy. This is done for two reasons: to compare these settlements with Subotica in the period 1869-1910. and in case of subsequent comparisons with today's situation.

Key words: Subotica, assimilation, Austro-Hungarian, society, state

Увод

Нагодбом између Аустрије и Мађарске 1867. створена је нова држава, Аустроугарска монархија (Osztrák-Magyar Monarchia), чији је један центар, за земље западно од реке Лајте–Транслајтанија, био Беч, а други, за земље источно од Лајте–Цислајтанија, Пешта, која је спајањем са Будимом 1873. постала Будимпешта. Личност владара, аустријског цара и мађарског краља, обједињавала је ове делове државе која је имала заједничку спољну политику и војску и заједничке финансије за њих. У осталим пословима су земље чланице биле самосталне, са дводомним парламентима и владама које су им биле одговорне. Угарски парламент и влада су после Нагодбе радили на организовању државне управе и школства, стварању услова за развој привреде и регулисању националног питања. Знатан део поменутих послова је урађен или покренут у време када је на челу владе био Ђула Андраши (1867-1871). Тако је на основу Аустро-угарске нагодбе 1867. и једног посебног закона из 1868. о укидању ердељског парламента и Хрватско-угарском нагодбом 1868. успостављена територијална целовитост земаља круне светог Стефана. Према Хрватско-угарској нагодби, "Мађарска и Хрватска" су једна држава како према осталим деловима Монархије тако и према страним земљама. Хрватска је том приликом накнадно прихватила Аустро-угарску нагодбу с тим да се слични споразуми убудуће доносе уз њен пристанак. Изван територије Угарске је

у управном погледу остала само Војна граница, али је влада Ђуле Андрашија већ 1868. тражила од владара да се она и у управном смислу припоји територији Угарске. Овај процес је, међутим, трајао од 1871. до 1884. године, после чега је Војна граница прикључена територији Угарске и Хрватске (Рокаи, П., Ђере, З., Пал, Т., Касаш, А., 2002). Истовремено је са Нагодбом између Аустрије и Угарске 1867. враћен на снагу мађарски устав са жупанијским системом. Државна територија је била подељена на жупаније (*vármegye*), ове на срезове (*járás*), а ови на општине (*község*). Упоредо са овом поделом постојале су и две врсте градова: градови са уређеним сенатом (*Rendezett tanácsú város*), у рангу среза и под влашћу великог жупана жупаније којој су припадали, и слободни краљевски градови (*Szabad királyi város, ili, Törvény hatósági jogu város* или краће *Thj város*), у рангу жупаније, који су исто имали великог жупана, који је био у вези са надлежном владом и министарством. Бачко-бодрошка жупанија (*Bács-bodrog vármegye*), чије се седиште налазило у Сомбору, која је у потпуности одговарала области Бачке, имала је 13 срезова, два града у рангу среза, Стару Кањижу (*Magyar Kanizsa*) и Сенту (*Zenta*) и четири слободна краљевска града, Нови Сад (*Ujvidék*), Сомбор (*Zombor*), Суботица (*Szabadka*) и Баја (Ваја). Жупаније су посредством великих жупана, који су се налазили на њиховим челима и које је постављала влада, били у вези са краљевском владом у Будимпешти тј. са банском владом у Загребу и одговарајућим министарствима (Палић, М., 1964).¹ Тако се, са овим глобалним друштвеним променама, слободни краљевски град Суботица, као саставни део Бачко-бодрошке жупаније, нашао у оквиру нове државе, која се по свом унутрашњем уређењу разликовала од осталих европских држава, и која је као таква пресудно утицала и на друштвене прилике у свим својим регионима.

Из прегледа рада Мађарског краљевског централног уреда за статистику види се да су у Мађарској у периоду од 1871. до 1911. године, дакле у распону од 40 година, прикупљане две врсте података, тзв. редовно прикупљање података и периодично и ванредно прикупљање података. Редовно прикупљање података подразумевало је извештаје о 39 ставки. Ту се налазила статистика о кретању становништва, емиграцији, имиграцији, путним исправама, пограничном кретању људи, јавном здравству, лековитим бањама и изворима минералне воде, жетви, берби винограда, промету поседовних тела из земљишних књига, лову, сточним вашарима, пијачним ценама, рударству и металургији, трговинским и занатским коморама, занатским телима и занатлијским организацијама, акционарским друштвима занатског карактера, продуктивности трговинских млинова, фабричким погонима и радницима, фабричкој производњи, бројном стању радника и потражњи за радницима фабрика и рударских и металуршких предузећа, обустави рада и отпуштању

¹ Видети: Административно-територијалне променеу НР Србији од 1834-1954, Народна Република Србија, Завод за статистику, Београд, мај 1955, 40, 41, 43.

радника, несрећи на раду, ручним залагаоницама и позајмним фирмама, спољној трговини, дневном извештају будимпештанског промета пшенице, залихама пшенице и млевених производа смештеним у јавним робним складиштима и задружним складиштима, железници, бродарском и робном промету Ријеке (Фиуме), бродарско-прометним подацима лука мађарско-хрватске морске обале, кредитним установама, задружном пословању, осигуравајућим пословима, штетама изазваним пожарима, јавној просвети, филантропским школским и васпитним установама и склоништима за децу, јавним збиркама и јавним библиотекама, црквама и верском животу, ванкофесионалним лицима и правосуђу. Са друге стране, периодично и ванредно прикупљање података и важнији стари снимци стања ствари подразумевали су извештај о 16 ставки. Ту се налазила статистика о пописима становништва из 1869, 1880, 1890, 1900. и 1910. године, Закон који прописује попис становништва из 1910. године и упутства, публикација о историји становништва из времена *Pragmatica sanctio* (1720), попис Цигана, статистика слепоће и оболелих од рака, пољопривредни снимак из 1895. године, попис стоке, статистика млинске индустрије, благајни за помоћ болеснима, вода Мађарске, исхране у Мађарској и друштава у Мађарској, библиотечка статистика, прикупљање података за циљеве реформе права гласа, статистика буџета органа локалне самоуправе (општинских, жупанијских, градских, старатељских благајни) и Земаљска општинска комисија за главне књиге (Kir, A., M., 1911).

Писац извештаја о раду Мађарског краљевског централног уреда за статистику, када пише о периодичном и ванредном прикупљању података и важнијим старим снимцима, који је за наша истраживања у овом тренутку и најбитнији, истиче да у Мађарској не постоји посебан закон о попису становништва који би одредио у којим временским размацима они треба да се обаве. Пет пописа становништва, колико их је било "од времена поновног успостављања уставног стања", било је посебно одређено законским члановима 1869:III, 1880:LI, 1890:IX, 1899:XLIII и 1900:VIII. Али изгледа као да је одсуство општег закона о попису становништва надомештено уверењем које се уврежило и у свести грађана, а то је, да је посматрано са тачке гледишта управљања државом, одржавање пописа становништва обавезно и да у утврђивању рокова пописа следимо закључке конгреса статистичара који је одржан 1872. у Санкт Петербургу, а према којима свака земља треба да организује попис становништва сваких десет година и то у годинама које се завршавају са нулом. У складу са том одлуком у Мађарској је, почевши од 1880, свака деценија окончана пописом становништва. Иако су под надлештвом Мађарског краљевског централног уреда за статистику организована само четири последња пописа становништва у извештају о његовом раду је поменут и попис становништва из 1869. "како бисмо могли да пажљиво пратимо развојни ток пописа становништва у Мађарској од самог почетка" (Kir, A., M., 1911).

Попис становништва из 1869. је једини примењивао систем листи тако да у великој мери одудара од каснијих пописа. У градовима се обављао помоћу пријавних формулара које је попуњавао домаћин односно глава домаћинства, а у другим местима помоћу прикупљачких формулара које је попуњавао пописивачки агент. У Будимпешти су из експерименталних разлога користили индивидуалне пописне листе које је по могућности свако био дужан сам да испуни. Зато је у главном граду за попис био одређен један дан, а у осталим деловима земље је требао да почне 3.1.1870. и да се спроводи док се не заврши. Иначе је на формуларима за прикупљање података писало да се попис односи на стање затечено 31.12.1869. Попис је доносио податке о телесним и душевним манама становника, односу према војсци, домицилитету странаца и месту боравка чланова породице који су били одсутни, занимањима, запослености, издржаваоцима и издржаваним лицима, стамбеним односима и домаћим животињама. "Из разлога политичке опрезности овај попис је пренебрегао односе матерњег језика и познавања језика". На крају је статистички центар "на основу делимично мањкавих материјала" објавио резултате пописа у четири велика фолио тома, при чему је у уводном делу дат извештај о начину спровођења пописа (Kir, A., M., 1911). На одређен начин се подразумева, па вероватно писац извештаја о томе и не говори посебно, да је попис донео податке и о броју становника и о верском изјашњавању становника.

У односу на претходни, попис становништва из 1880. године, је показао напредак у три правца: примени индивидуалног пописног формулара, укључивању службеног елемента у рад на спровођењу пописа и централизацији обраде прикупљеног статистичког материјала. Највећа предност система индивидуалних формулара, који је издржао пробу и у иностранству, у односу на систем регистара је у томе што се помоћу њега могу избећи грешке које се лако дешавају у регистрима и што омогућава потпуније искоришћавање сакупљене статистичке грађе. Овог пута попис је садржао и питање које "се односи на матерњи језик и на говорене домаће језике", а оне који нису умели да говоре попис није уврстио ни у једну националну односно језичку категорију. Посебним питањем се сазнавало да ли је пописано лице болесно, и ако јесте од када је болесно. Видан је напредак на пописном формулару који се односи на занимање, где се поред главног занимања и радног односа, траже подаци и о евентуалном споредном занимању. Попис је обухватио и број станова, кућа и домаћих животиња. У Будимпешти, где је пописни формулар у више ствари одступао од узорка који је био примењиван широм земље, узимање података је било изузетно по томе што је требало попунити индивидуални пописни лист и о људима који су привремено одсутни. Резултати пописа становништва су објављени у два тома, у првом су дати подаци на нивоу земље и по муниципијама, а у другом су дати подаци по општинама о броју кућа и грађана и припадности према матерњем језику и вероисповести (Kir, A., M., 1911).

Наредни попис становништва је спроведен 3. децембра 1890. године. Он је задржао систем пописних формулара, који је успешно примењен на претходном попису, и питања која су се односила на демографске односе, а даље усавршио поступак пописивања занимања и односа у запошљавању, разликујући самосталност у послу и рад за друге, рад у домаћинству, кућне слуге, издржаваоце и издржаване. Овај попис није био повезан са пописом стоке, али су детаљно пописани грађевински објекти, зидови и кровишта, чиме су обезбеђени подаци за потребе заштите од пожара и противпожарног осигурања. Уред за статистику је резултате пописа објавио у три обимна тома као прва три тома нове едиције Статистичких саопштења, покренуте 1893. године. Први том садржи "општи опис народа", други професионалну статистику, а трећи статистику грађевинских објеката. На основу материјала сакупљеног приликом овог пописа становништва објављена су 1892. године још два рада, збирка топонима и збирка наслова о занатлијама и трговцима и њиховим фирмама у Мађарској (Kir, A., M., 1911). Овом приликом, а поводом детаљног пописа грађевинских објеката, треба указати на чињеницу да се грађа о њима може користити и за друге потребе а не само за потребе противпожарне заштите и противпожарног осигурања. Она се може користити за проучавање историје архитектуре и насеља. Подробни описи стамбених и других објеката, дати у попису становништва, уз истраживања на терену, омогућавају целовитији приступ градитељској култури.

Попис становништва из 1900. године је разуђенији од оних који су раније проведени. О томе на свој начин говори и чињеница да су његови резултати објављени у 10 томова. Приказани су: Општи опис популације по општинама; Занимање становништва по општинама; Детаљан опис становништва (демографски резултати); Занимање становништва детаљно обрађено; Неки даљи детаљи занимања становништва и статистика предузећа; Радно време и плата чиновничког и другог помоћног особља који спадају у оквир индустрије; Занимање становништва упоређено са главним демографским подацима; Гране јавних услужних делатности и слободна занимања; Прилике становништва у погледу поседовања кућа и земље; и Резиме коначних резултата, научни коментар, (Kir, A., M., 1911).

Последњи попис становништва у Аустроугарској монархији се односи на стање затечено 31. децембра 1910, а проведен је у првих 10 дана 1911. године. Резултати пописа су објављени у шест књига. Он је донео неколико битних новина. Тако је постављено питање о броју деце које има пописано лице. Оно је постављено зато што се у појединим областима "систем одгајања свега једног детета" почео нагло ширити. Осим тога, дошло је до значајног проширења питања која се односе на образовни ниво пописаног лица. Тако се питања не ограничавају само на то да ли пописано лице зна да чита и пише, него су пописани и они који су завршили четири или шест разреда основне школе, четири или осам разреда средње школе или других установа истог ни-

воа. И међу демографским питањима су се, поред оних од пре 10 година, појавила и четири нова питања. Прво се односи на место становања, друго на време боравка у месту становања, треће на то да ли је пописано лице било у иностранству, и четврто, да ли је лице служило војни рок. Циљ прва три питања је да осветле стабилност популације и склоност ка пресељавањима, а циљ четвртог питања је да осветли "физичку развијеност и телесно здравље" појединих класа становништва. Што се тиче детаља о намени зграда препоручено је да се избегава збрајање и збирни назив и да "*свака појединачна зграда буде исказана у посебном реду*". Тај принцип је задржан и код пописивања салаша и мајура (Kir, A., M., 1911, Stanovništvo Narodne Republike Srbije od 1834–1953). На тај начин законодавац је створио и својеврсну основу за проучавање стања на периферији груписаних насеља, села, варошица и градова.

У целини посматрани, дакле, пописи су вршени првих дана јануара наредне године за стање од 31. децембра прошле године. Због административних подела које су се мењале више пута, посебно због сужавања подручја која су била под војном управом (војне крајине) у корист цивилне управе и са променама у подручјима и правима самоуправних градова, подаци пописа из 1869. нису упоредиви са подацима из 1880. године, а ни ови са подацима од 1890. до 1910. године, мада је подела утврђена осамдесетих година остала, без знатнијих измена, на снази до пропасти Аустроугарске монархије. Иначе су многе од мађарских статистичких публикација осим на мађарском објављене и на немачком и француском језику, што их чини доступнијим знатно већем броју читалаца (Stanovništvo Narodne Republike Srbije od 1834–1953).

Особености Суботице

Већ 1857. године, десетак година пре него што ће припасти Аустроугарској монархији, Суботица је са 53499 становника, по величини била трећи град у Угарској, иза Будимпеште и Сегедина а испред Пожуна, Дебрецина и Темишвара.² Сliku града из тога времена и надоласећих друштвених промена приказали су поједини истраживачи. Тако један од њих пише:

"U poslednjim decenijama 19. i početkom 20. veka Subotica je potpuno izmenila lik ogromnog panonskog sela. Trošne i stare prizemne kuće, pokrivene trskom, zamenile su moderne porodične kuće ili spratne najamne palate i javni objekti. Prašnjave ili blatnjave ulice se popločavaju ili asfaltiraju, a za pešake se grade trotoari. Iste te ulice će dobiti prijatniji izgled zbog zasađenih drvoreda, ali i škiljave svetlosti noćnih lampi koje su ipak razbijale totalni mrak. Na trgovima su uređivane cvetne leje i travnate površine. Da bi se stanovništvo snabdelo kvalitetnom pijaćom vodom bušeni su bunari, za potrebe gradskog saobraćaja ulicama Subotice krenuo je električni tramvaj, na Paliću je izgrađeno kupalište za odmor svih Subotičana...

² Szabadka szab. kir. város közigazgatása az 1902-1912. években, Szabadka, 1912, 23.

Dug bi bio spisak kada bismo nabrajali sve promene koje su se desile u životu Subotičana. Možda je još važnije da su se izmenili oni sami. Na mesto stare zemljoposedničke aristokratije, koja je vekovima, gotovo po inerciji, upravljala gradom, pojavilo se u drugoj polovini 19. veka građanstvo, društveni sloj sa znatno širim horizontima, otvoren za novosti, spreman da uči, putuje, usvaja, reskira. Pre svega njima, kao i potražnji za poljoprivrednim proizvodima, Subotica ima da zahvali svoj strelovit razvoj. Sve je bilo izmenjeno za tridesetak godina – i izgled grada i ljudi" (Grlica, M., 2001).

Овом кратком али надахнутом опису града, ради потпунијег увида у његов развој, треба додати још неколико чињеница из привредног живота. Познато је да значајну економску снагу град још увек црпи из пољопривреде. Тако се још 1910. половина ст. бавила пољопривредом, али је радило и 3089 занатских предузећа у којима је било запослено око 10000 људи. У исто време, међу индустријским предузећима постоје: фабрика бакреног и гвозденог намештаја, вештачког ђубрива, железничка радионица, грађевинско предузеће, предузеће за израду одевне конфекције, предузећа која су се бавила каменорезачком делатношћу, производњом цигле, текстила, свиле, шешира и целулоидних робних артикала и предузећа у области млинске индустрије. Многобројни хотели и гостионице сведоче да град има и значајне могућности за развој туризма. Привреда, трговина и туризам су добили посебан подстицај изградњом железнице. Тако је кроз Суботицу прошла главна железничка пруга на релацији Будимпешта-Београд, Баја-Сегедин и Сомбор-Сента. Прва штедионица је успостављена 1869, тако да је и банкарство почело давати знатан удео у развоју града.³ Све то је допринело да Суботица последњих деценија 19. и почетком 20. века, поготово у време када су се на њеном челу налазили градоначелници Л. Мамужић (1884-1902) и К. Биро (1902-1918), буде значајно економско, друштвено и културно средиште у овом делу Панонске низије (Libman, E., 2003; Libman, E., 2011).

Број становника

По првом попису становништва у Аустроугарској монархији, проведеном 1869. године, слободни краљевски град Суботица је имао 8.645 кућа, 12.472 породице и 56.323 становника, Бајмок (Вајмок), чији су становници пописани у оквиру Горњег среза (Felső járás) Бачке жупаније (Bács megye), имао је 1.107 кућа, 1.303 породице и 6.446 становника, а Чантавир (Csantavér), чији су становници пописани у оквиру Телечког среза (Telecskai járás) Бачке жупаније, имао је 859 кућа, 1.108 породица и 4.725 становника. По последњем попису становништва проведеном 1910, Суботица је имала 15.520 кућа и 94.610 становника, Бајмок, који је пописан у оквиру Бачалмашког среза

³ Városi és vármegyei szociográfiák, XIV, Budapest, 1941, 426.

(Bácsalmási járás) 1.789 кућа и 8.271 становника и Чантавир, који је пописан у оквиру Бачкотополског среза (Tópolyai járás) 1.458 кућа и 7.625 становника.⁴ То значи да је у периоду од 40 година број кућа у Суботици порастао за 6.875 а број становника за 38.287, у Бајмоку је број кућа порастао за 682 а број становника за 1.825, и у Чантавиру је број кућа порастао за 599 а број становника за 2.900. Укупно је у сва три насеља за четири деценије број кућа порастао за 8.156 а број становника за 43.012.

На кретање броја становника су, осим природног прираштаја и миграционог салда, утицали и други чиниоци, као што су епидемија колере и припајање Александрова. У периоду између првог и другог пописа, 1873. године у Суботици је избила колера. Она је била део пандемије која је владала у Угарској и Европи. У Суботици је епидемија колере владала од 2. јула до 1. октобра 1873. године. Оболео је 1.561 човек а умрло је 877 људи. На ширење болести је утицало више чињеница. Једна од њих је што превентивне мере нису правовремено предузете. Да су оне правовремено предузете, као на пример у Новом Саду, број жртава би био знатно мањи. "Узрок појаве колере у Суботици је у прво време била контактна инфекција а касније тзв. `водена инфекција`, када су колеричне клице доспевале у воду за пиће, узрокујући опаку болест широких размера". Појави и ширењу колере доприносили су и "плитко копани бунари за пијаћу воду у које се сливала и загађена вода, висок ниво подземних вода, многобројне баре и прљави одводни канали, нечистоћа на улицама и двориштима" (Рапчић, I., 1991).

У периоду између предпоследњег пописа, одржаног 1900. године, и последњег пописа, проведеног 1910. године, Суботици је припојен Шандор, данашње Александрово. Шандор је фебруара 1804. године службено проглашен селом, а једно столеће касније, 1904. године је укинут и припојен граду Суботици (Ulmer, G., 1999). Овим чином је територија града Суботице порасла са 166.077 к.ј. на 169.192 к.ј. односно за 3.115 к.ј.⁵ Тиме је уједно повећан и број становника Суботице. Видећемо касније да је Шандор по попису из 1910. године, дакле, по првом попису након што је припојен Суботици, имао 1.589 становника. Тада, 1910. године, Бајмоку је имао 18.014 к.ј.⁶ а Чантавир

⁴ Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai, Bács megye, Teleki László Alapítvány – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2005, 17, 19, 20; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, Budapest, 1912, 176, 177, 180-183.

⁵ A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, Bács-Bodrog vármegye, Budapest, 1902, 6; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, I rész, Budapest, 1912, 182.

⁶ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, 176. Упоредити и: A Magyar Korona országainak helységnevtára, Országos Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1892, 50, 51; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, Bács-Bodrog vármegye, 2.

14.519 к. ј.⁷ Најпотпунији увид у становништво Суботице и њених насеља може се стећи на основу пописа проведеног 1910. године. Према њему, унутрашњу територију града Суботице чини осам квартова и Шандор (Sándor külváros). У I кварту живи 4.535, у II 5.937, III 7.108, IV 4.564, V 8.305, VI 6.472, VII 3.562 и у VIII 4.690 становника и у Шандору 1.589 становника. Унутрашња територија града има 46.762 становника. Спољашњу територију града Суботице чини 19 насеља: Келебија (Kelebia puszta) са 4.782 становника, Шебеших (Sebesics puszta) са 4.124 становника, Таванкут (Tavankút puszta) са 4.166 становника, Ђурђин (Györgyén puszta) са 1.815 становника, Павловац (Vámtelek puszta) са 1.475 становника, Жедник (Nagyfény puszta) са 2.086 становника, Зобнатица (Zobnaticza puszta) са 1.297 становника, Верушић (Verusics puszta) са 4.498 становника, Лудаш (Ludas puszta) са 4.459 становника, Радановац (Radanovác pusta) са 1.224 становника, Томпа (Tompa puszta) са 6.392 становника, Палић купалиште (Palics fürdő) са 809 становника, Сегедински виногради (Szegedi szőlők) са 1.655 становника, Мајшански виногради (Majsai szőlők) са 1.565 становника, Буцка виногради (Buckai szőlők) са 334 становника, Халашки виногради (Halasi szőlők) са 1.581 становником, Бајски виногради (Bajai szőlők) са 1.464 становника, Западне угарнице (Napnyugati ugar) са 2.117 ст. и Источне угарнице (Nykeleti ugar) са 627 становника. У насељима која чине спољну територију града Суботице живи 46.470 ст. Заједно унутрашња и спољна територија града имају 93.232 ст. односно цивилних лица.⁸ У колико се узму у обзир и војна лица Суботица има 94.610 ст. И у Бајмоку и Чантавиру је слична ситуација као и у Суботици. И у овим насељима део становништва живи на спољњим територијама. Тако, према истом попису из 1910. године, у Бајмоку од 8.271 становника на спољњим територијама живи 1.193 ст., а у Чантавиру, који има 7.625 ст., на салашима живи 2.283 лица.⁹

Из приложених извора и табела се види да је у читавом назначеном периоду од 1869-1910. године број становника Суботице растао према индексу 67,98, Бајмока 28,31, Чантавира 61,38 и у сва три насеља укупно 63,73. У прве две деценије Чантавир је имао највећи индекс раста броја становника, а у следеће две деценије је тај примат преузела Суботица. Подаци показују да су Суботица и Чантавир највећи индекс раста броја становника имали у периоду од 1880-1890. године (18,51 односно 19,67), а Бајмок једну деценију касније, у

⁷ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, I rész, 180. Упоредити и: A Magyar Korona országainak helységnévtára, Országos Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 56, 57; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, Bács-Bodrog vármegye, A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 4; A Magyar Korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, II kötet, Budapest, 1882, 25, 28, 29.

⁸ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, 539.

⁹ Исто, 535, 537.

Branko Ćupurdija

периоду од 1900-1910. године (9,00), мада је и тада био мањи од индекса раста броја становника Суботице и Чантавира. Осим тога, у периоду од 1869-1910. године је број становника Суботице сваке године растао за 912, Бајмока за 43, Чантавира за 69 и за сва три насеља укупно за 1.024 појединца.

Табела 1. – Број становника Суботице по пописима из 1869, 1880, 1890, 1900. и 1910.

	1869	1880	1890	1900	1910	Разлика 1910-1869
Суботица	56323	61376	72737	82122	94610	+38287

Табела 1. – Индекс броја становника Суботице по пописима из 1869, 1880, 1890, 1900. и 1910. године

	1880/1869	1890/1880	1900/1890	1910/1900	1910/1869
Суботица	108,97	118,51	112,90	115,21	167,98

Табела 1. – Међупописна разлика броја становника Суботице по пописима из 1869, 1880, 1890, 1900. и 1910. године

	1880/1869	1890/1880	1900/1890	1910/1900	1910/1869
Суботица	5053	11361	9385	12488	38287

Табела 1. – Годишњи раст броја становника Суботице по пописима из 1869, 1880, 1890, 1900. и 1910. године

	1880/1869	1890/1880	1900/1890	1910/1900	1910/1869
Суботица	421	1136	939	1249	912

Извори: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai, Bács megye, Teleki László Alapítvány-Közponzi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2005, 20*; *A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, Az Országos Magyar kir. Statisztikai Hivatal, II kötet, Budapest, 1882, 29*; *A Magyar Korona országainak helységnévtára, Országos Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1892, 60*; *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, Bács-Bodrog vármegye, A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902, 6*; *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, I rész, Budapest, 1912, 182.*

Појединачно посматрано, Чантавир је имао највећи индекс раста броја становника у једној деценији (19,67). Он произилази из општих друштвених процеса онога времена. Суботица је, у складу са догађањима након револуције 1848/49. године, престала да буде феудални господар у Чантавиру, а задржала статус патрона односно заштитника и попримила права велепоседника, каква су имали и други градови: Сомбор, Нови Сад, Кањижа, Сента, Панчево, Кикинда и Вршац, јер су до аграрне реформе проведене 1919. године уживали значајне комплексе земље у властитим и другим атарима. У Чантавиру су ослобађање кметова уз откуп земље, подела заједничких пашњака и комасација односно укрупњавање земљи-

шних поседа на једном месту, током двадесетак година након револуције 1848/49. године, спровођени преварама и на штету сељака (бивших кметова и желира), с намером да се заокруже и повећају земљишни велепоседи оријентисани на производњу за тржиште, на веће искоришћавање радне снаге и на повећање броја сељака без земље и са мало земље, који су се брзо пролетаризовали. Промене у аграрним односима и масовна глад изазвана честим сушама довели су већину становника Чантавира педесетих и шездесетих година 19. века у веома неповољан положај. Нешто повољније прилике настале су седамдесетих и осамдесетих година 19. века када је у Угарској, нарочито на велепоседима, којима је био окружен и чантавирски атар, појачана производња пшенице ради снабдевања индустријских и урбаних реона западноевропских земаља. То је, уз реализовање крупних грађевинских подухвата, као што је изградња мелиорационих система за одбрану од поплава и суша и изградњу железничких пруга, и пољопривредним радницима Чантавира дало знатно веће могућности за запослење и за зараду. Али ове прилике су се у последњој деценији 19. века измениле, када је смањен обим изградње мелиорационих система и железничких пруга, повећана примена механизације у пољопривредним пословима и када је дошло до аграрне кризе у Угарској због веће конкуренције њеној пшеници на иностраним, западноевропским тржиштима. То је довело да раста броја незапослених пољопривредних радника у целој земљи па и у јужној Угарској, што је произвело јачи прилив на тржишту радне снаге, који је довео до смањења цена надница и даљег погоршавања услова рада, а вишак радне снаге из пољопривреде није могао да се одлива у индустрију, због слабијег раста индустрије. Све то је навело пољопривредне раднике да се организују и воде борбу за свој материјални положај у друштву (Palić-I. M., Kiš, 1983). И све то у тренутку и у ситуацији када су у Чантавиру, чији је атар имао 14519 к. ј. земље, посадници земље или неких других средстава за производњу били у мањини и када су и међу њима превладавали сељаци са мало земље, трговци и ситне занатлије, када је било око сто имућнијих породица са неколико десетина к. ј. земље, само три породице са око сто к. ј. земље, када је "политичкој општини Чантавир" припадало 506 к. ј. земље а велепоседнику, граду Суботици 4204 к. ј. земље.¹⁰ Из претходних излагања се може запазити да је, и иначе висок индекс раста броја становника Чантавира, био највећи у ситуацији када су услови за запошљавање и зараду били најповољнији, седамдесетих и осамдесетих година 19. века и да се индекс раста броја становника смањило у наредним деценијама, са повећавањем незапослености и аграрном кризом.

¹⁰ Исто, 7, 8, 95. И. Ивањи наводи да је 1893., од 14519 к. ј. земље, "великој општини Чантавир" припадало 516 к. ј. земље, а Суботици 4204 к. ј. земље. I. Iványi, Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára, Szabadka, 1906, 17, 18.

Становништво према вероисповести

Посматрано хронолошки, изјашњавање према вероисповести је претходило изјашњавању према матерњем језику за 12 година. У периоду од 1869. до 1910. је порастао број припадника свих верских група и оних који су исказани као припадници "осталих вера" или "осталих". Најбројнији су римокатолици. Њима је, по свим пописима, припадало преко 90% становника. Њихов број је за четири деценије порастао са 52.181 (92,64%) на 85.445 (90,31%) односно за 33.264 (-2,33%) душе. Иза њих су по бројности православци и израелити. Број православца (гркоисточних) је порастао са 2.445 (4,34%) на 3.486 (3,68%) односно за 1.041 (-0,66%) душу. Број израелита се повећао са 1.331 (2,36%) на 3.539 (3,74%) односно за 2.208 (1,38%) душа. Број реформата (хелвета) се повећао са 190 (0,34%) на 1.420 (1,50%) односно за 1.230 (1,16%) припадника. Припадници свих осталих верских група имају појединачно мање од 1% становника. Тако се број гркокатолика повећао са 1 (0,00%) на 152 (0,16%) односно за 151 (0,16%) душу, унитара од 0 до 6 (0,00%) чланова односно за 6 (0,00%) чланова, а евангелика аугсбуршке вероисповести од 141 (0,25%) до 511 (0,54%) чланова односно за 370 (0,29%) душа и припадника осталих вера од 34 (0,06%) на 51 (0,05%) односно за 17 (-0,01%) чланова.

Уз изјашњавање становника Суботице према вероисповести треба учинити још два објашњења, која иначе важе и за Бајмок и Чантавир, јер је реч о истој методологији пописивања становништва. Прво, према пописима на мађарском језику, из 1869. и 1910, припадници аугсбуршке вероисповести и реформати односно хелвети су дати одвојено, а у пописима 1880, 1890. и 1900. су, осим евангелика аугсбуршке вероисповести, као евангелици приказани и реформати, мада су исказани посебно. Другим речима, произилази као да реформати припадају евангелицима. По другим изворима, на немачком језику, евангелици и реформати су одвојено приказани по свим пописима, па и онима из 1880, 1890. и 1900. Ова подвојеност у приказивању података произилази из различитог начина организовања евангелика и реформата у државној заједници. У Хабсбуршкој монархији евангелици (лутерани) и реформати (калвинисти, хелвети) су били подељени на организације у Аустрији, Угарској и Босни и Херцеговини. Аустријска евангеличка црква, која је била организована "по синодално-презбитеријалном систему са конзисторијалним елементима", је обухватала и евангелике и калвинисте, што значи да су њихове општине биле биконфесионалне односно да су обједињавале лутеране и хелвете. За разлику од немачког модела, по коме је била уређена Аустријска евангеличка црква, Угарска евангеличка црква је била устројена "по виртенбершком и посебно швајцарском моделу са синодално-презбитерском структуром, у коме је главна улога припадала општинама, на чијем челу је стајао доживотно изабрани лаички генерални инспектор". У оквиру њеног Монтана дистрикта су били Бачки, Сремски, Банатски и Хр-

ватско-славонски сениорат. Она је обухватала и калвинисте, али су црквене општине у њој биле једноконфесионалне (Јањетовић, Z., 2005). У Суботици је Евангелистичка хришћанска црква аугзбуршке вероисповести основана 1860. (данашња црква је подигнута 1900), а Реформатска хришћанска црква 1863. (Ковачевић, В., 2007).

Друго објашњење које треба имати у виду када је реч о изјашњавању становништва према вероисповести се односи на остале становнике. Категорија "остале вере" се у изворима појављује по пописима 1869, 1880. и 1890. године, а "остали" се појављују по пописима 1900. и 1910. године. У табелама које следе оне су дате заједно јер се највероватније ради о истој категорији грађана. За тренутак се чини да би рубрика "остали" могла да подразумева и оне који нису верници, али то нису била времена која су имала много наклоности за оне који би се евентуално изјаснили као неверујући или атеисти.

Табела 2. – Становништво Суботице према вероисповести по пописима из 1869, 1880, 1890, 1900. и 1910. године

	1869	1880	1890	1900	1910	Разлика 1910-1869
Укупно	56323 100,00%	61367 100,00%	72737 100,00%	82122 100,00%	94610 100,00%	+38287
Римокатолици	52181 92,64%	56726 92,43%	66635 91,61%	74824 91,11%	85445 90,31%	+33264 -2,33%
Грkokатолици	1 0,00%	144 0,23%	143 0,20%	220 0,27%	152 0,16%	+151 +0,16%
Грkoисточни	2445 4,34%	2304 3,75%	2480 3,41%	2523 3,07%	3486 3,68%	+1041 -0,66%
Унитарни	-	5 0,00%	9 0,01%	10 0,01%	6 0,00%	+6 0,00%
Евангелици	141 0,25%	156 0,25%	249 0,34%	371 0,45%	511 0,54%	+370 +0,29%
Реформати (Хелвети)	190 0,34%	358 0,58%	665 0,91%	1028 1,25%	1420 1,50%	+1230 +1,16%
Израелити	1331 2,36%	1647 2,68%	2540 3,49%	3024 3,68%	3539 3,74%	+2208 +1,38%
Остале вере	34 0,06%	27 0,04%	16 0,02%	122 0,15%	51 0,05%	+17 -0,01%

Извори: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*, 20; *A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, II kötet*, 29; *A Magyar Korona országainak helységnévtára*, 60, 61; *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása*, 6, 7; *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész*, 182, 183; *Volkszählung in der ländern der Ungarischen Heil. Krone im Jahre 1900, Zehnter Teil, Zusammenfassung der Endergebnisse, Ungarische statistische Mitteilungen, Neue Serie, 27. Band, Budapest, 1909*, 84, 85, 92, 93.

На основу приказаних извора се види да у периоду од 1869. до 1910. године, међу верским заједницама које имају више од 1% становништва, нај-

већи индекс раста имају реформати односно хелвети, иако они више од 1% становништва чине тек по последња два пописа. У том периоду индекс њиховог раста износи 747,37, што значи да су се у просеку сваке године повећавали за 29 припадника. На другом месту су израелити, њихов број је растао по индексу 265,89, са просечним годишњим растом од 53 појединца. На трећем месту су римокатолици. Они су расли по индексу 163,75, са просечним годишњим повећањем од 792 појединца. На четвртном месту су православци, са индексом 142,58 и просечним годишњим растом од 25 душа. Међу верским заједницама које имају мање од 1% становништва, највећи индекс раста имају гркокатолици, 15.200, са просечним годишњим растом од 4 појединца. На другом месту су евангелици, са индексом раста 362,41 и просечним годишњим повећањем за 9 особа. На трећем месту су припадници осталих вера, чији је индекс раста 150, а просечни годишњи раст не достиже ни једно лице (0). На четвртном месту су унитарни, чији је индекс раста у периоду од 1880. до 1910. године 120, а просечни годишњи раст не износи ни једно лице (0).

И у Бајмоку, као и у Суботици, има 8 верских група. Овде римокатолици имају још већи степен учешћа у укупном становништву. Према свим пописима они имају више од 95% становника. Тако се њихов број за четири деценије повећао са 6.246 (96,90%) на 8.003 (96,76%) односно за 1.757 душа, а смањено се за 00,14%. Иза њих су по бројности израелити. Њихов број се смањено са 197 (3,06%) на 149 (1,80%) душа или за 1,26%. Све остале верске групе појединачно имају мање од 1% становника, с тим што је број православца, евангелика аугсбуршке вероисповести, реформата односно хелвета и припадника осталих вера у благом порасту, а број гркокатолика и унитарна у благом опадању. При том треба имати у виду да је по попису 1910. године за припаднике "осталих" вера, којих је 31 (0,37%), у напомени дато објашњење да се највећим делом ради о онима који су ван конфесије односно о назаренима.¹¹

У изјашњавању према вероисповести Чантавир се показао као још већи бастион католичанства и од Суботице и од Бајмока. У све четири деценије проценат католика у њему превазилази 96% становника. Тако се њихов број повећао са 4595 (97,25%) на 7398 (97,02%) односно за 3343 верника, а смањено за 00,23% верника. Иза њих су по бројности израелити. Једино још они имају више од 1% припадника. Њихов број се повећао са 107 (2,26%) на 143 (1,87%) односно за 36 душа, а смањено за 0,39%. Припадници свих осталих вероисповести, гркокатолици, православци (гркоисточни), евангелици аугсбуршке вероисповести, реформати односно хелвети и припадници "осталих вера", имају појединачно мање од 1% становника и њихов број је у благом порасту, осим

¹¹ Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai, 17; A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, II kötet, 25; A Magyar Korona országainak helységnévtára, 50, 51; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 2, 3; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, 176, 177.

припадника осталих вероисповести чији је број смањен за 1 (-0,04%). Овог пута попис није регистровао унитаре.¹²

Становништво према матерњем језику

У периоду од 30 година (1880–1910) највећи број грађана Суботице се изјаснио за мађарски као матерњи језик. Број оних којима је мађарски језик матерњи је порастао са 30.075 (49,00%) на 55.587 (58,75%) односно за 25.512 (9,75%). Други по снази су они који су се 1880. изјаснили за хрватски-српски односно за српско-хрватски као матерњи језик. Њих је те године било 26.637 (43,40%). Ако знамо да су се по истом попису 2.304 (3,75%) појединца изјаснила као припадници православне вере, односно као Срби, онда произилази да су се 24.333 (39,65%) Буњевца, који су најбројнији међу словенским становништвом, изјаснила за хрватски-српски матерњи језик. По следећем попису, 1890, Срби и Буњевци су се изјаснили за српски матерњи језик. Има их 31.824 (43,75%). Ако се томе дода да је по попису 1890. православној вери припадало 2.480 (3,41%) становника, произилази да су се 29.344 (40,34%) Буњевца изјаснила за српски матерњи језик У протеклих 10 година, дакле, колико је протекло од пописа 1880, ова буњевачка (хрватска) и српска односно српска и буњевачка популација, заједно посматрана, повећана је за 5.187 (0,35%) људи. По следећем попису, 1900, Буњевци су сврстани међу "остале". Има их 31.367 (38,19%). У објашњењу датом уз попис, даље, стоји да су појединци исказани у рубрици осталих матерњих језика претежно Буњевци (29.430) и Далмати (1.784), којих заједно има 31.214 (38,00%) становника. По наредном и последњем попису Буњевци су сврстани у категорију "осталих" језика, која има 33.390 (35,29%) становника. У објашњењу уз попис стоји да су међу осталим матерњим језицима дати претежно Буњевци, којих има 33.208 (35,10%) од укупног становништва. На основу свега произилази да је у протекле три деценије број Буњеваца порастао од 24.333 (39,65%) на 33.208 (35,10%) становника, односно за 8.875 (-4,55%) становника. На трећем месту по снази су они којима је српски матерњи језик. Ако судимо по припадности православној вери у Суботици 1880. има 2.304 (3,75%) а 1890. 2.480 (3,41%) појединаца којима је српски језик матерњи. По попису 1900. се за припадност српском као матерњем језику изјаснило 2.684 (3,27%), а по попису 1910. године 3.514 (3,71%) грађана Суботице. На основу претходног излагања се види да је, условно речено, број грађана којима је српски језик матерњи у посматране три деценије порастао са 2.304 (3,75%) на 3.514 (3,71%) односно за

¹² Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai, 19; A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, II kötet, 28; A Magyar Korona országainak helységnevtára, 56, 57; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 4, 5; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, 180, 181.

1.210 (-0,04%) припадника. На четвртном месту по бројности су они којима је немачки језик матерњи. У протеклом периоду њихов број се повећао са 1.479 (2,41%) на 1.913 (2,02%) односно за 434 (-0,39%) припадника. Припадници свих осталих матерњих језика појединачно имају мање од 1% становника, с тим што је број оних којима је матерњи словачки језик у благом паду, а број оних којима су матерњи језици румунски, русински (рутенски) и хрватски, дат као самосталан језик, у благом порасту. Тако је број оних којима је словачки матерњи језик пао са 325 (0,53%) на 100 (0,11%) односно за 225 (0,42%) лица, а број оних којима је румунски матерњи језик повећао са 8 (0,01%) на 60 (0,06%) односно за 52 (0,05%) лица, број оних којима је русински (рутенски) матерњи језик повећао са 5 (0,00%) на 7 (0,00%) односно за 2 (0,00%) лица и број оних којима је хрватски матерњи језик повећао са 19 (0,03%) на 39 (0,04%) односно за 20 (0,01%) лица. У исто време, у целом назначеном периоду, само у једном наврату, 1890, су се 64 (0,09%) лица изјаснила за словеначки (вендски) матерњи језик и само у једном наврату, 1880, су се 64 (0,10%) лица изјаснила за "иностране језике" а 37 (0,06%) лица за "остале домаће језике.

На основу изјашњавања према матерњем језику од 1880. до 1910. године, дакле у периоду од три деценије, види се да је индекс оних који су се изјаснили за мађарски матерњи језик, износио 184,83, а просечан годишњи раст 850 лица. На другом месту су они који су се изјаснили за српски језик. Њихов број је растао по индексу 152,52 односно у просеку за 40 лица годишње. На трећем месту је буњевачко становништво, било да је исказано у оквиру хрватско српског, српског или осталих матерњих језика. Њихов број расте по индексу 137,22 односно у просеку за 67 лица годишње. На четвртном месту су они који су се изјаснили за немачки матерњи језик. Они су расли по индексу 129,34 или у просеку за 43 лица годишње. Међу грађанима чији матерњи језици имају мање од 1% становништва, највећи индекс раста имају они који су се изјаснили за румунски матерњи језик, 750, са просечним годишњим растом од 2 члана. На другом месту су они који су се у периоду од 1890. до 1910. године изјаснили за хрватски матерњи језик, са индексом 205,26 односно са просечним годишњим растом од 1 особе. На трећем месту су они који су се изјаснили за русински (рутенски) матерњи језик. Њихов број, у периоду од 30 година, расте по индексу 140 односно у просеку за 1 лице годишње. На четвртном месту су они којима је словачки матерњи језик. Њихов број се за три деценије смањило по индексу 30,77 односно просечно за 8 лица годишње.

И у Бајмоку се, као и у Суботици, највећи број грађана изјаснио за припадност мађарском матерњем језику. У периоду од 1880. до 1910. године број оних којима је мађарски матерњи језик се повећао од 2.803 (42,09%) до 4.307 (52,07%) односно за 1.504 (9,99%) припадника. Број оних којима је немачки матерњи језик заузима око једне четвртине становништва и у благом је порасту. Он се повећао са 1.629 (24,45%) на 2.062 (24,93%) односно за 433 (0,48) лица. Приближно исту бројчану снагу има и буњевачко становништво.

Бранко Ћупурдија

Табела 5. – Становништво Суботице према матерњем језику по пописима из 1880, 1890, 1900. и 1910. године

	1880	1890	1900	1910	Разлика 1910-1880
Укупно	61367 100,00%	72737 100,00%	82122 100,00%	94610 100,00%	+33243
Мађарски	30075 49,00%	38327 52,69%	46050 56,07%	55587 58,75%	+25512 +9,75%
Немачки	1479 2,41%	1898 2,61%	1822 2,22%	1913 2,02%	+434 -0,39%
Словачки	325 0,53%	476 0,65%	166 0,20%	100 0,11%	-225 -0,42%
Румунски	8 0,01%	16 0,02%	6 0,00%	60 0,06%	+52 +0,05%
Ругенски	5 0,00%	2 0,00%	1 0,00%	7 0,00%	+2 0,00%
Хрватски-Српски	26637 43,40%	-	-	-	
Хрватски	-	19 0,03%	26 0,03%	39 0,04%	+20 +0,01%
Српски	-	31824 43,75%	2684 3,27%	3514 3,71%	-28310' -40,04%
Словеначки	-	64 0,09%	-	-	
Остали домаћи језици	37 0,06%	-	-	-	
Иностранци језици	64 0,10%	-	-	-	
Остали језици	-	111 0,15%	-	-	
Остали	-	-	31367 38,19%	33390 35,29%	+2023 -2,90%
Не знају говорити	2737 4,46%	-	-	-	

Извори: *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, II kötet, 29; A Magyar Korona országainak helységnévtára, 60; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 6, 7; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, 182, 183.*

Тако се 1880. године за припадност хрватском-српском језику изјаснило 1.843 (27,67%) лица. Ако знамо да у том тренутку у Бајмоку има 7 (0,10%) православаца, произилази да се за хрватски-српски језик изјаснило 1.836 (27,57%) Буњеваца. По следећем попису, 1890, Буњевци су се изјаснили за српски матерњи језик. У том тренутку има 1.936 (27,07%) грађана којима је српски матерњи језик. Ако од тог броја одуземо 11 (0,15%) припадника православне вере, којима је српски матерњи језик, произилази да се 1.925 (26,92%) Буњеваца изјаснило за српски матерњи језик. По попису из 1900. го-

дине Буњевци су сврстани међу "остале", којих има 1.980 (26,09%). У напомени уз овај попис стоји да су појединци исказани у рубрици осталих матерњих језика претежно Буњевци. Слична је ситуација и по попису 1910. године, који је забележио 1.879 (22,71%) "осталих". У напомени уз овај попис је дато објашњење да су "остали" припадници матерњег језика највећим делом Буњевци. На основу приказаних података произилази да је у периоду од 1880. до 1910. године број Буњеваца, било да су дати у оквиру хрватско-српског, српског или међу осталим језицима, порастао од 1.836 (27,57%) на 1.879 (22,71%) односно за 43 (-4,86%) припадника. Сви остали матерњи језици имају појединачно мање од 1% припадника, с тим што је број оних којима је српски и словачки језик матерњи у благом успону а број оних којима је румунски матерњи језик у благом паду. Ако судимо према припадности православној вери, онда оних којима је српски матерњи језик 1880. године има 7 (0,10%), 1890. године 11 (0,15%), а 1900. године се 21 (0,28%) лице и 1910. године се 17 (0,20%) лица изјаснило за српски матерњи језик, што значи да је њихов број у овом периоду повећан за 10 (0,10%) припадника. У исто време број оних којима је словачки матерњи језик се повећао са 1 (0,01%) на 5 (0,06%) односно за 4 (0,05%), а број оних којима је румунски матерњи језик смањено са 4 (0,05%) на 1 (0,01%) односно за 3 (-0,04%) лица. Истовремено, за хрватски, словеначки и иностране језике се није изјаснило ни једно пописано лице.¹³

У Чантавиру је у посматране три деценије број оних којима је мађарски матерњи језик далеко већи него у Бајмоку. Он је порастао са 4.761 (91,71%) на 7.312 (95,89%) односно за 2.551 (4,18%) припадника. На другом месту су они којима је хрватски-српски матерњи језик, којих 1880. године има 137 (2,64). С обзиром да по том попису нема православаца, произилази да је у потпуности реч о Буњевцима који су се изјаснили за хрватски-српски матерњи језик. По попису 1890. године за српски матерњи језик се изјаснило 174 (2,80%) становника. Имајући у виду да по овом попису има 2 (0,03%) православна верника, произилази да су се 172 (2,77%) Буњевца изјаснила за српски матерњи језик. По попису 1900. године има 217 (3,16%) "осталих". У напомени је дато објашњење да су припадници осталих матерњих језика већином Буњевци и Далмати. По попису 1910. године има 250 (3,28%) "осталих". У прилогу је дато објашњење да су припадници осталих матерњих језика углавном Буњевци и Цигани. Видимо да је број Буњеваца у периоду од 1880. до 1900. године порастао од 137 (2,64%) до 217 (3,16%) односно за 80 (0,52%) лица и да по последњем попису 1910. године није установљен тачан број, он је у сваком случају мањи од 250 (3,28%). Припадници свих осталих матерњих језика

¹³ A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, II kötet, 25; A Magyar Korona országainak helységnevtára, 50; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 2, 3; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, 176, 177.

чине и појединачно и збирно језички и етнички ситнеж. У континуитету се једино помињу немачки и српски језик. Тако се број лица којима је немачки матерњи језик за три деценије, од 1880. до 1910. године, повећао са 14 (0,27%) на 42 (0,55%) односно за 28 (0,28%) лица, а број оних којима је српски матерњи језик за две деценије, од 1890. до 1910. године, повећао са 2 (0,03%) на 21 (0,27%) односно за 19 (0,24%) лица. Словачки, русински (рутенски) и хрватски се спомињу спорадично а румунски и словеначки ни тако.¹⁴

Наведени извори сведоче да је по попису становништва 1880. године изјашњавање према матерњем језику подразумевало и одредницу хрватски-српски језик, која је, имајући у виду сложеност буњевачког питања, тешко делива. Наиме, према вери се може распознати број српског становништва, али је тешко са сигурношћу тврдити какав је прецизнији однос према језику унутар буњевачког односно хрватског становништва тим пре што је то период у коме хрватско становништво нема значајнијег удела. О сложености овог питања говори и мишљење појединих лингвиста. Тако на пример Драгослав Петровић говори о похраћивању католика српског језика, међу којима су и Буњевци. "До 17-18. века хрватским се сматрао само узани појас од Ријеке према Карловцу и `хрватско име` тек се касније проширило на кајкавски простор (чија је основица неспорно словеначка), али у пространим областима штокавштине о Хрватима се ништа није знало и тамо су се, уз православне Србе, налазили Срби `закон римског` и Срби `закон мухамеданског`. О томе сведоче и такви подаци да се и сарајевски надбискуп жалио да су фрањевци `Срби` и да `нису никакви Хрвати`, а да је у Славонији хрватско име чак и `зорно као у Хрватској име крањско`. Тек под утицајем праваштва, од краја 19. века, Срби-католици `постали су Хрвати`, а мухамеданци се почели идентификовати са `бошњаштвом` (Петровић, Д., 2007).

Опште друштвене прилике и пописи становништва

Да би се пописи становништва боље разумели потребно је сагледати општу слику друштва у коме су настали. Више аутора је указало на друштвену ситуацију у Угарској у време настанка поменутих пописа и посебно на однос државе према народном питању. Један од њих је Лазар Стипић. Он је у студији Истина о Мађарима, објављеној 1929. године изнео неколико података и коментара о пописима становништва у Аустроугарској монархији. По њему је процес мађаризације немађарског становништва посебно узео маха последњих деценија 19. и у првој деценији 20. века, што се лако може запази-

¹⁴ A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás, II kötet, 28; A Magyar Korona országainak helységnevtára, 56; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 4, 5; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész, 180, 181.

ти из статистика о отварању и затварању школа. Тако је, поред укидања румунских, чехословачких, немачких и југословенских школа и отварања мађарских школа у немађарским срединама, за мађаризацију употребљено и то да су на попису 1910. године за Мађара рачунали сваког ко је знао мађарски језик, без обзира који језик му је био матерњи језик. То су установиле румунске, чехословачке, аустријске и југословенске власти приликом првог пописа становништва у новим државама, створеним после пада Аустроугарске монархије (Стипић, Л., 1929). О томе на одређен начин сведочи и изјава познатих јавних радника из буњевачких редова који су учествовали у спровођењу пописа становништва у Угарској 1910. године, дата у Суботици 24. јануара 1919. године. У њој се каже да су у мађарско становништво урачунати сви они који су нешто знали говорити мађарски и многе породице у целини иако један део њихових чланова није знао мађарски (Marković, S., 2010). Тако ови подаци бацају повратно светло на начин провођења пописа становништва и својеврстан су документ о томе.

Димитрије Кириловић је посветио највише пажње овој проблематици. Он у својој расправи, Помађаривање у бившој Угарској, на основу званичних и других мађарских извора, приказује школску политику угарске владе, коју је она сама сматрала најважнијим средством за помађаривање националних мањина. Иако је, по њему, мађаризација старијег датума он је за полазну тачку узео 1867. годину, "када су Мађари постали искључиви господари Угарске" (Кириловић, Д., 1935). У том контексту истиче да још код пописа 1869. године они нису смели да узму у обзир ни матерњи језик ни народност, него само веру, зато што им ти подаци не би ишли у прилог. Указује да је број Мађара у Угарској био знатно мањи од броја народности. Овај однос је био такав све до краја 19. века, када су се последице мађаризације већ јасно опајале. Тако је по попису 1900. године било 51,4% (8.500.000) оних којима је мађарски матерњи језик и 48,6% (8.100.000) оних којима је немађарски матерњи језик, а по попису 1910. године 54,5% (9.944.628) оних којима је матерњи језик мађарски и 45,5% (8.319.905) оних којима матерњи језик није мађарски. За разлику од мађарских писаца, који углавном овај нагли прираст мађарског становништва тумаче јачим наталитетом и природним асимилационим способностима, Д. Кириловић сматра да се он појавио, уз фалсификовање у корист Мађара, чега је "у знатној мери" било, углавном као "последница насилне асимилације која је потекла из тежње за стварањем јединственог народа, а што је отпочело већ годину дана после нагодбе са Аустријом", 44-тим чланом закона о народносној равноправности из 1868. године. Овај закон је само мађарски језик прогласио за званични, државни језик. Он је, уједно, одредио у којим службеним приликама народности могу да употребљавају властити матерњи језик. Другим речима, он је наполовичној већини грађана "ограничио право службене употребе њиховог матерњег језика", чиме су положени темељи неравноправности народа у Угарској и отворена врата снажнијем помађа-

ривању немађарског становништва, тим пре ако се има у виду да је једна његова одредба све народности у политичком погледу прогласила за "јединствен и недељив мађарски народ" (Кириловић, Д., 1935). Осим тога, у служби помађаривања су била: културна друштва, позориште, штампа, хумане установе тј. државна прихватилишта за децу, капитал, црква и промене личних имена и презимена и имена општина. То су били разлози због којих су Срби, Словаци и Румуни, преко извршног одбора Конгреса народности одржаног у Будимпешти августа 1895. године, уочи прославе хиљадугодишњице оснивања мађарске државе, у штампи објавили протест, тражећи да се народносно питање реши онако како су народности тражиле 1868. године (Кириловић, Д., 1935). А народности су још тада тражиле да се Мађари, Срби, Румуни, Русини, Словаци и Немци признају за равноправне историјске народе, чије ће заједничко име бити "угарски" а не "мађарски" народ, и обликовање жупанија и изборних срезова у којима би један од народа имао релативну или апсолутну већину и где би његов властити језик био званични у администрацији, школству и правосуђу.¹⁵ Види се да је Димитрије Кириловић проучио многе сегменте угарског друштва како би показао да је помађаривање народности било саставни део државе идеологије. Ипак, подаци које он износи о становништву Угарске су старијег датума, са краја прве деценије 19. века и не види се каква је била ситуација на почетку Аустроугарске нагодбе, или бар приближно у то време, што отежава прецизнији увид у раст броја етничких заједница, иако су подаци који се односе на крај овог периода прецизни.

Димитрије Кириловић се у још једном наврату бавио овом проблематиком, у књизи Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи, објављеној 1937. У уводном делу студије истиче да су Мађари у предтријанонској Угарској асимилovali велики број немађарских становника, унеколико природним путем, јер су имали повлашћен положај у држави, али највише насилним помађаривањем, нарочито помоћу цркве и школе, у ситуацији када национална свест немађарских народности није била пробужена као код Мађара. Те помађарене масе потичу од римокатоличких Словака, док су евангелици остали верни својој етничкој традицији, Буњеваца, Шокаца, Немаца, Хрвата, Русина, Бугара, Крашована, Чеха, Пољака, Румуна, Јевреја, Јермена, Гр-

¹⁵ Исто, 15. Закон о народностима, чији су предлагачи били Ј. Етвеш и Ф. Деак, ступио је на снагу 6. децембра 1868. године. Он је пружао личне повластице у смислу обезбеђивања школских, управних, црквених и судбенопословних права и права немађарских народа на слободно удруживање односно оснивање заједница. Он, међутим, никада није заживео. Опозициони посланици немађари су 11. фебруара 1867. године поднели свој законски предлог. Он предлогу већине о "мађарској политичкој нацији" супротставља предлог о "историјским земаљским народима", који своје административно управне интересе треба да обезбеде обликовањем жупанија на националним основама. (Г. Г. Кемењ, Лајош Мочари и Срби, Зборник за друштвене науке, 21, Матица срска, Нови Сад, 1958, 68).

ка, Цинцара, Цигана и Срба. Овом приликом он је навео списак немађарских презимена "мађарских" породица, по општинама и срезовима. При том је објаснио и поступак којим се у раду служио. "Свако такво презиме у сваком месту, забележено је само једаред и у оним случајевима, где је оно заједничко за две-три па чак и за десетак породица једне исте општине". У граду Суботици је констатовао 114 таквих презимена, а у Бајмоку, који је тада, у међуратном периоду, припадао сомборском срезу, 29 презимена. Чантавир није посебно исказан, него је дат заједно са Бачком Тополом и Старом Моравицом, који су тада припадали бачкотополском срезу. У ова три насеља је забележио 234 немађарска презимена која су постала мађарска (Кириловић, Д., 1937). Боља страна овог рада је у томе што је и на овој грађи, на презименима, за читаву територију Бачке, Баната и Барање, приказао процес асимилације немађарског становништва. Његова лошија страна је у томе што није забележена учесталост односно потпуност њиховог појављивања по местима или општинама. Тако би ови подаци били много оперативнији и могли би се употребљавати за израчунавање тачнијег броја и процента асимилованог становништва.

Владимир Марган је у расправи под истим именом, Помађаривање у бившој Угарској, подржао тезе Димитрија Кириловића. Он је посебну пажњу обратио на популациону политику и изборни систем у Угарској. На основу анализе статистичких података, посебно на основу наглог пораста броја Мађара и великог опадања броја свих народности закључио је да су, кад су у питању народности, владале "несношљиве прилике" односно да је постојао "силан притисак мађарске државе". Осим тога, истакао је да су главне основе изборног права, нарочито у погледу интелектуалног и имовног цензуса, које је сабор утврдио још 1848. године, углавном задржане и у закону из 1874. године, све до закона из 1913. године, када их је 14. члан подвргао мањим променама. Циљ ових закона је био да Мађарима обезбеди бројну надмоћ у држави. На изборима је, иако је имало бројну већину, у ствари учествовало само око 10%-15% немађарског становништва. Да су избори били слободни, мађарска хегемонија не би била могућа ни у парламенту ни у држави. "Само пролазно и малобројно били су у мађарском парламенту заступљени Срби, Румуни и Словаци. Никада они нису могли ни да се приближе оном броју, који им је у ствари припадао, па и према званичним, мађарским статистичким подацима. А да је тако било деценијама, исувише је познато" (Марган, В., 1935).¹⁶

На сличан начин о ситуацији у угарском друштву овога доба сведоче и други аутори. Тако З. Јањетовић указује да су се Мађари почели држати све ексклузивније још од 1861. године, односно од пропасти апсолутизма, да би се после аустро-угарске нагодбе 1867. године њихови односи са свим нема-

¹⁶ У угарском сабору је од 413 мандата, колико је имао до 1913, када се повећао на 435, број опозиционих посланика немађара 1869. износио 15 мандата, 1872. 6 мандата, а у фебруару 1887. је у њему било више од 20 Срба. (Исто, 150; Г. Г. Кемењ, н. д. 58, 69).

ђарским народима заострили. Прецизније казано, заострили су се односи са национално свеснијим делом тих народа и људима који су их предводили. Мађарска елита је постепено показивала све мање разумевања за друге народе. Истовремено, мађаризација је узимала све више маха, а међу онима који су спроводили овакву политику било је и доста јеврејских и немачких асимиланата, што је у крајевима у којима је превладало мањинско становништво изазивало огорчење не само против Мађара него у одређеној мери и против Јевреја и Немаца (Janjetović, Z.).

Најпотпунији подаци о становништву у угарском делу државе су дати у раду Петра Рокаиа, Золтана Ђереа, Тибора Пала и Александра Касаша. Они истичу да су Мађари у време Нагодбе имали релативну већину од око 40% становништва. Ипак за полазну основу у поређењу узимају попис из 1851. године, јер се на основу њега може судити о националној припадности. Те године је у Угарској без Хрватске било 13,2 милиона становника, од чега 4,8 (36,8%) милиона Мађара, 1880. их је било 6,4 милиона, што значи да су се за три деценије повећали за 34%, да би у периоду од 1880. до 1910. достигли око 55% од укупног становништва. Истовремено број припадника народности се од 1851. до 1880. повећао за 10%, а од 1880. до 1910. за 17%. Број Мађара од 1851. до 1910. повећао са 4,9 милиона на 10,1 милион, односно за 107%. То је било веома значајно повећање чак и за европске прилике. Поређења ради, у истом периоду се становништво Хабзбуршке монархије повећало за 60%, а становништво Европе за 70%. Што се тиче процентуалног односа између појединих етничких заједница у Угарској без Хрватске може се рећи да по попису 1910. има 54,5% Мађара, 16% Румуна, 10,7% Словака, 10,4% Немаца, 2,5% Срба, 2,5% Русина, 1,1% Хрвата и 2,2% осталих. У том контексту дата је и оцена о порасту броја становника. "Савременици су водили велике расправе о природи брзог пораста броја Мађара. Најчешће су га приписивали асимилацији. Неки су непотребно наглашавали насилну мађаризацију, мада, иако је постојала таква тежња одређених кругова, она ипак није преовладала. До асимилације је углавном дошло због општег, а посебно економског развоја. Права средишта `асимилације` били су настајући градови, индустријски центри. До асимилације је долазило и зато што је, због друштвеног положаја, било боље припадати мађарској нацији. Тако је међу асимилованим становништвом било највише Јевреја, Немаца, Словака и Украјинаца. Код народа који су уживали извесну самосталност (Хрвати), или су припадали другој вероисповести (Срби и Румуни), асимилација је била мање значајна" (П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш). Добра страна овог става је, поред осталог, што је указано на опште и појединачне друштвене услове који су доводили до асимилације и који су се разликовали од једне до друге етничке групе. Истовремено, треба имати у виду и насилну асимилацију. Видели смо да су Л. Стипић, Д. Кириловић, В. Марган и З. Јањетовић указали на неке аргументе који говоре у прилог томе. Осим тога, посебан значај томе даје чињеница што пописе становни-

штва проводи држава односно поједини органи државног апарата, што говори о томе да је то била тенденција која је превладала, бар код владајућих кругова Угарске. Можда би се о томе лакше могло судити на основу емпиријских истраживања појединих регија, а једна од њих је Суботица.

Многи од поменутих друштвених процеса су се осећали и у Суботици, где су Буњевци, као највећа група словенског становништва, били на најјачем удару асимилације. О томе се огласило неколико њихових првака. Један од њих је Лазар Мамужић, суботички градски заступник, потоњи градоначелник Суботице. Он је у градском представничком телу на самом крају 1873. године изјавио да многобројна буњевачка деца не похађају основну школу зато што учитељи не знају буњевачки језик. Након тога су, на самој скупштини и на страницама недељника "Бачкаи Хирадо" (Bácskai Híradó), његово мишљење напали они који су другачије мислили.¹⁷ Он је у неколико чланака који су изашли као додатак "Суботичком Гласнику" (Subatički Glasnik) одговорио на те нападе. Ти чланци су касније објављени као посебно издање. У њима је Л. Мамужић одговорио на оптужбе објављене у поменутом недељнику, да у Суботици постоје антидржавне односно панславистичке агитације, да он заговара буњевачку Војводину, да Полита (Михаило Полит-Десанчић) нису у парламент изабрали Срби него буњевачки агитатори како би демонстрирали и слично. Он је, као припадник "мађарске политичке нације" и као "чедо једне посебне националности", одговорио да проговара зато да би изложио своје мишљење о буњевачком основном школству и о образовању на матерњем језику. Одговорио је да је његова патриотска дужност да одбаци поменуте оптужбе и да покаже да су неосноване и злонамерне. Похвалио је законске одредбе из 1868. године које се односе на школство, указао да оне допуштају и налажу учење на матерњем језику, указао да буњевачки народ у Суботици нема ни једну народну школу, ни једног свог учитеља, ни један буквар на матерњем језику и на, по његовом мишљењу, погрешно схватање да образовање на мађарском језику доприноси помађарењу Буњеваца. Сматра да је буњевачки народ безбедан од помађаривања све док буде водио свој традиционални, патријархални начин живота заснован на великим породицама и земљорадњи. Мало касније он је кориговао свој став, рекавши да нико неће порицати да основно образовање на мађарском језику води мађаризацији али и запуштеном духовном стању буњевачког народа.¹⁸ Очигледно је да је писац ових редова и сам у души био подељен и да је истовремено указао на разлоге који су брана мађаризацији и разлоге који јој иду у прилог.

Овим питањем се бавио и Амброзије Шарчевић. Он се, као анонимни аутор, у пет наставака у Невену, кога је уређивао Мијо Мандић, обратио ма-

¹⁷ М. Grlica, Lazar Mamužić i Karolj Biro između slave i zaborava, 6.

¹⁸ L. Mamusich, A "Bácskai Híradó" és a bunyevác elemi tanügy, Szabadka, 1874, előszó, 1, 17, 18, 23, 24, 30, 31. Упоредити и: Д. Кириловић, Помађаривање у бившој Угарској, 48.

ђарском публицисти и државнику Лајошу Мочарију, препоручујући Буњевцима који знају мађарски да прочитају радове овог писца о културним задругама и народносном питању.¹⁹ Ова преписка указује на многе важне чињенице из друштвеног, политичког и културног живота Суботице онога времена. Тако се у њој говори о пореклу Буњеваца и Шокаца, даје за право Л. Мочарију што их назива католичким Србима, насељавању Буњеваца, Срба, Немаца, Словака и Мађара у ове крајеве, упоређује породични живота буњевачког, шокачког, српског и мађарског становништва, коментаришу поједини аспекти живота и рада Ивана Антуновића, Лазе Мамужића, Аге Мамужића и других, пише о оснивању Пучке касине, односима у међународној политици, о Србији, Бугарској, Грчкој, Русији и Турској и тако даље. На овом месту ћемо указати само на број Буњеваца и на стање у књижевном језику и у буњевачким школама у Суботици, онако како их види Амброзије Шарчевић. Тако указује да у Суботици, Сомбору и Баји односно у бајском трокуту има 80 хиљада Буњеваца, од чега у Суботици 37 хиљада, а заједно са Србима има их 40 хиљада.²⁰ Овај податак се односи на време између другог и трећег пописа становништва. По попису из 1880. године Буњевци су урачунати у оне којима је матерњи језик хрватски-српски, за који се изјаснило 26.637 (43,40%) грађана, од чега је 24.333 (39,65%) Буњеваца, а 2.304 (3,75%) православаца односно Срба. По попису 1890. године се за српски матерњи језик изјаснило 31.824 (43,75%) грађана, од чега православној вери односно Србима припада 2.480 (3,41%) становника, а 29.344 (40,34%) припада Буњевцима. У овој деценији је, дакле, број становника Суботице повећан за 11.361, од чега број Буњеваца и Срба за 5.187 (0,35%). Произилази, према подацима које је дао Амброзије Шарчевић, да 1886. године, четири године пре пописа, Срба и Буњеваца има 40.000, а да ће их по резултатима пописа 1890. године бити тек 31.824 (43,75%) односно за 8.176 грађана мање. То значи да је број Срба и Буњеваца на попису 1890. године био умањен за најмање 8.176 душа.

На истом месту Амброзије Шарчевић укратко говори и о језику и вери Буњеваца и Срба. Истиче да осим вере, у језику, породичном животу и обичајима нема разлике, само што Буњевци у говору у понеким речима употребљавају "и" где Срби употребљавају "е", док Шокци крајње слоге речи

¹⁹ Видети: Čujte, i dobro utuvite ovo - braćo Bunjevci, Neven, br. 5, godina III, Sombor, 15. svibnja 1886, 65-67; Otvoren list jednog bunjevačkog patriote, Lajošu Močariju, Neven, br. 8, godina III, Sombor, 15. kolovoza 1886, 124-127; Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju, Neven, broj 9, godina III, Sombor, 15. rujna 1886, 133-137; Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju, Neven, br. 10, godina III, Sombor, 15. listopada 1886, 154-156; Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju, Neven, br. 11, godina III, Sombor, 15. studena 1886, 162-163. Име овог непознатог аутора открио нам је 1993. Иштван Сентђерђи (Szentgyörgyi István) библиотекар Завичајног одељења градске библиотеке у Суботици.

²⁰ Otvoren list jednog bunjevačkog patriote, Lajošu Močariju, Neven, broj 8, 125, 126.

отежу. "Što se književnog jezika tiče, hrvatska književnost se malo razlikovala, ali sada su Hrvati primili srbski jezik za književni, i od to doba Bunjevci i Šokci razumeju hrvatski kao svoj sobstveni jezik. Bunjevci i Šokci služe se latinskim, a Srbi ćirilovskim slovima".²¹ Из овог става се види да је прелазак Хрвата на штокавицу олакшао Буњевцима комуникацију са њима, односно да они, који су и сами штокавци, разумеју сада хрватски као свој сопствени језик. На основу тога се даље може претпоставити да је тај прелазак омогућио лакше разумевање и приближавање буњевачког и хрватског становништва и, у крајњој инстанци, утицао, макар и у повоју, на процес хрватизације Буњеваца. У прилог томе иде и став бискупа Ивана Антуновића који 1882. године пише да после несретног мохачког пораза (1526), где год је било Срба да је тамо у мањој или већој мери било и Буњеваца и Шокаца, "ili kako se danas volimo nazivati Hrvatih...".²² Али, он говори у име Буњеваца и Шокаца уопште и не износи прецизније бројчане податке о њиховом учешћу међу Хрватима. Што је најважније, из његовог се става види да је то новији процес. У прилог томе да је реч о новијем и слабашном процесу иде и чињеница да се по свим следећим пописима становништва веома мали број грађана изјаснио за хрватски матерњи језик, у Суботици од 19-39 појединаца, у Бајмоку нико и у Чантавиру 1 појединац.

Треће важно питање кога се Амброзије Шарчевић дотакао у свом отвореном писму Лајошу Мочарију је школство. Из овог писма се може стећи најбољи увид у стање наставе у буњевачким пучким школама у Суботици, за које се, иначе, занимао Лајош Мочари. У њему се, поред осталог, каже да су у Суботици 1868. године, када је школски закон ступио на снагу, уредиле школе и да се, противно постојећем обичају, обучавање обавља искључиво на мађарском језику. У прилог томе говори и чињеница да у 12 буњевачких школа у предграђима има само четири учитеља и учитељице којима је матерњи језик буњевачки. Главни циљ није основна настава него мађарски језик. Интелигенција, која је и сама створена из народа, држи да је буњевачки народ изгубио сећање на свој племенски живот, језик и обичаје, и да је за помађарење довољно ако буњевачка деца не уче у школи на матерњем него на мађарском језику. Одомаћила је уверење да ће буњевачка деца после две-три године таквог учења увести мађарштину у своју породицу. Ту не помаже ни школски закон који је направљен на искуствима савремене педагогије, ни мисао Ф. Деака да се ни у гимназијама неће постићи циљ без матерњег језика, нема ту вредности ни рад Л. Кошута о културним задругама, у коме истиче да мађарштина не може допрети на породично огњиште путем школског језика, и да тамо где је школски језик у супротности са језиком којим се говори у породи-

²¹ Исто.

²² I. Antunovich, Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom, Sombor, 1930, 170, 171. Прво издање књиге је објавио сам писац у Бечу 1882. године.

ци, школа увек слабо прође. Узалуд је наводити примере из живота, да се буњевачко дете које ради у занатским радионицама и трговачким радњама, иако у школи не чује ни једну реч мађарског језика, лако може помађарити. И обрнуто, буњевачко дете које по устаљеним обичајима живи у кући својих родитеља, и ако у школи не учи свој матерњи (него мађарски) језик, поново ће се побуњевчити. Тако је у буњевачким школама отежано и систематско учење толико потребног мађарског језика. Упркос свему званично се тврди да мађарски учитељи, служећи се искључиво мађарским језиком, са успехом предају у буњевачким школама. Не прави се разлика између наставног језика, који по важећем школском закону увек треба да буде матерњи језик, са једне стране, и учења мађарског језика као државног језика, са друге стране. Изговор се налази у томе што народ на то пристаје. "Nema zato primera u istoriji ljudske obrazovanosti. Hrdjava je to politika, bezdušan posao, grih protiv Boga i ljudi! Ne ispunjuje se ovdje naredba sanctionisanog za pomadjarivanjem u slied narodnih okolnosti kod Bunjevaca uvodjenjem u škole madjarskog jezika kao nastavnog, učutkuje se pedagoškička savist profesorskog i učiteljskog zbora, šk. nadzornika i školske stolice".²³

После овог потанког описа стања у буњевачким школама писац отвореног писма Амброзије Шарчевић моли Лајоша Мочарија да узме његов род у одбрану и препоручује му да пригрли његову културну ствар са оном љубављу са којом се брине за судбину милиона угарских држављана. И сасвим на крају, закључујући у Суботици 7. маја 1886. године своје отворено писмо, он је изразио наду да ће народ коме припада преживети ово тешко време, каквих је већ било у његовој прошлости. У том смислу вели да овај народ није за пропадање, да је издржао све тешкоће у протеклих 200 година, турско варварство, феудалност и аустријску војну управу и да ће преживети и "uobraženi liberalizam današnjeg doba", који га тишти и који у виду "slavnog magjarskog patriotizma" настоји да му угуши језик и сваку духовну светлост иако овај народ са њима пред једним олтаром клечи и Богу се моли!²⁴

Ово писмо је својеврсно сведочанство једног добро обавештеног и образованог буњевачког патриоте. У њему је акценат на буњевачком питању али се из њега јасно сагледавају и неки основни обриси стања у угарском друштву онога времена. И што је најважније, када је у питању школство, које је писац добро познавао, он је указао на јасну разлику између наставног језика, који по законским нормама треба да је матерњи, и мађарског језика који треба да се учи као државни. Он чак сматра да постојећа пракса и не придржавање законских одредби о настави на матерњем језику отежавају и систематично учење ђацима толико потребног мађарског језика.

²³ Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju, Neven, broj 9, 134-135.

²⁴ Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju, Neven, broj 11, 163.

У вези настојања да се буњевачки језик уведе у школе треба поменути још два покушаја Паје Кујунџића, члана Школског одбора, и његових сарадника. Он је 14. октобра 1894. године поднео Школском одбору писани предлог у коме тражи да се наредбеним путем утврди употреба буњевачког језика у основним школама. Предлог је разматран на седници истог тела 26. јануара 1896. године. При поименичном гласању већина Буњеваца је гласала против предлога, који је уједно био и предлог пододбора. Пајо Кујунџић је предлог даље упутио Административном одбору града Суботице, а подржали су га Вецо Мамужић, Душан Петровић и Иван Малагурски са молбом коју је потписало 1200 људи. У тој молби се, поред осталог, каже да Буњевци говоре далматински (српско-хрватски) језик и да сачињавају више од половине суботичког становништва. Али, ни у даљем поступку предлог није прихваћен (Стајић, В., 1930). Седам година касније учинио је Пајо Кујунџић још један покушај, преко тек основаног Удружења за буњевачку школу, чији је председник био. Тако је 20. априла 1913. Сенату Суботице упутио статут Удружења за буњевачку школу, записник о оснивачкој скупштини, 40 табака са потписима и његову представку са молбом да то препоручи влади, коју је водио Иштван Тиса (Tisza István). Представку је на организационој скупштини која је одржана 29. марта 1914, подржало 1.155 људи са својим потписима. Подносиоци се у представи позивају на законске оквире, који дозвољавају да удружења подносе део терета за просвету, указује да 1900, од 82.122 становника њих 34.334 зна читати и писати а 47.788 становника не зна читати и писати, да Буњеваца има 34.000, да већ годинама ни једно њихово дете не може да положи матуру и да је већ око тридесет година језик њиховог пука искључен из њихових школа. На читав овај пројекат дошла је 16. јуна 1914. примедба владе у којој је речено да ће удружење моћи почети са радом када му статуту буду одобрени од владе. Ускоро потом је избио Први светски рат, што је онемогућило даље деловање на овом плану (Стајић, В., 1930; Стајић, В., 1933).

Приближно у исто време када и Пајо Кујунџић и Мијо Мандић се, као анонимни аутор, под псеудонимом Х. У., бавио овом проблематиком. Он у оквиру буњевачког питања расправља о спровођењу појединих законских чланова везаних за просвету. У том смислу истиче да је мађарско законодавство, доносећи закон о народностима 1868. године, водило рачуна о томе да се основно образовање одвија на матерњем језику дотичног народа и да се знање стечено у основним школама може надограђивати током даљег школовања. У складу са тим, да би поткрепио овај став, цитира 17. и 18. параграф овог закона и указује на чињеницу да закон не само што дозвољава него и наређује њихову употребу. Тако је, без изузетка, основно народно образовање вођено на матерњем језику "све до насилне мађаризације 1879. године". "Мада је закон из 1879. године одредио јасне мере о школовању ученика немађарског језика на њиховом матерњем језику, шовинисти су дотични закон протумачили тако, да основно образовање од сада не може да има други циљ осим

искључивог предавања мађарског језика у школама немађарског језичког подручја и истискивање језика домаћих националности из основних школа". Тако су директори школа, бележници, просветни инспектори, срески начелници и сви "којима је било стало до јефтино стечене славе" објавили "рат настави на буњевачком језику". Зато је једини начин да се живи у миру спровођење важећег закона о националностима. Он треба да се спроводи у јавној администрацији, правосуђу и просвети. То значи да у јавној управи и судству треба да раде само они који знају језике националности, а у просвети, у учитељским школама и гимназијама у Суботици, Баји, Калочи и Печују, осим мађарског, немачког и француског језика, треба подучавати и буњевачки језик, а у буњевачко-шокачким основним школама треба поред учења мађарске абецде и језика да се учи и буњевачка абецда на буњевачком језику. Заогрнут плаштом анонимности писац је проговорио и о бројним мађарским земљорадничким породицама које су се побуњевчиле. Тако наводи породице са презименима: Шош (Sós), Хегедиш (Hegedűs), Фекете, Лендваи, Филе (Füle), Ковач (Kovács), Болвари (Bolvári), Хорват (Horvát), Визи, Нађ (Nagy), Хидег, Сегеди (Szegedi), Корпонаи, Фехер (Fehér) и многе друге породице.²⁵ Тиме је у ствари показао да је у етнички мешовитим срединама за очекивати да процес културне размене није увек једносмеран него да зна тећи у оба правца. На то указују и други писци. Тако И. Војнић Кортмиш истиче да су Буњевци били снажан асимилациони фактор у местима где су чинили већину. У том смислу наводи да су се у Сомбору побуњевчили Словаци римокатоличке вере и неке породице са презименима: Абрахам, Бургер, Хорват, Немет и другим презименима (Vojnić Kortmiš I., 2006).

Ипак, ова настојања да се буњевачки језик уведе у школе нису остала без одјека, иако Удружење за буњевачку школу није заживело. То се види из једног дописа непознатог писца, који се оглашава под псеудонимом Народњак, у коме се каже да је дозвољено да се веронаука предаје на матерњем језику. "Pogledom na tisnu vezu između virskoga života i vironauke, držim da se u državnim, općinskim, privatnim i društvenim školama pučkoga značaja, kao u 6 razreda osnovnih škola, u višjim pučkim i građanskim školama, i u preparandijama učitelja i zabavlja, može dopustiti da se vironauka učenicima pridaje na njevom materinskom jeziku...". Овом наредбом, коју је министар наставе и поуке Бела Јанковић (Béla Janković), упутио из Будимпеште 24. травња 1914. свим "преча-

²⁵ X. Y., Bunyevác kérdés és az 1868-iki XXXVIII. és XLIV. törvény cikkek végrehajtása, Szabadka, 1896, 4, 8, 9, 14, 15, 18, 19. Ова брошура је настала 1896. године, у време миленијумских прослава у Мађарској. М. Еветовић и Т. Коложи је приписују П. Кујунџићу, а Ј. Шокчић, М. Кнежевић, И. Сентђерђи, Н. Башић Палковић и Е. Бажант М. Мандићу. Видети: I. Szentgyörgyi, N. Bašić Palković, E. Bažant, Bibliografija Mije Mandića, Društve organizacija Momografija i Gradska biblioteka Subotica, Subotica, 1987, 10, 11.

snim crkvenim oblastima", уједно је стављена ван снаге наредба његовог претходника од 23. X 1908. године по којој је наложено да се настава држи на мађарском језику.²⁶

Неки хроничари онога времена су посредно указали на последице које је, пред крај Аустроугарске монархије, овакво школство оставило на буњевачку популацију. У том смислу Балинт Белошић (Bellosics Bálint), писац текста о Буњевцима у монографији о Бачко-Бодрошкој жупанији истиче да се буњевачки народни елемент, а нарочито његова интелигенција, снажно мађаризира и да је овај процес користан за Мађаре јер, уз све слабости, преноси знатне физичке и духовне вредности а посебно верност према мађарској идеји државности. Затим указује да овај процес није новијег датума и да асимилација племства из редова Буњеваца има дугу традицију. Подсећа да је за време турских ратова уништено и мађарско племство жупаније и да је њихове поседе после повлачења Османлија највећим делом запленио краљевски дворски ерар, као територију која је стечена правом оружја. На место мађарског племства долазе племићке породице буњевачког порекла: Латиновић, Антуновић, Милашин, Мукић, Пијуковић, Парчетић, Вуковић, Војнић, Рудић и друге, које су у интелектуалном и економском погледу Суботици, Жупанији и Угарској дале значајне водеће људе. "У срцу и у свом језику су се толико помађарили, да једино још њихова презимена показују да нису прави, староставни Мађари".²⁷ На основу ових неколико редова се види да је образовани део буњевачке популације био склонији помађаривању јер је то био један од услова напредовања у социјалној хијерархији. Посебно је питање, које аутор отвара, да ли је процес мађаризације користан за мађарски народ и државу. Он у том смислу нема дилеме. Сматра да је то користан процес. Његов став је у складу са владајућом друштвеном идеологијом. У том случају остаје отворено питање зашто се онда поједини припадници буњевачког рода, истакнути интелектуалци, буне против таквог стања у Суботици и зашто се учесници Конгреса народности одржаног у Будимпешти буне против таквог стања у Угарској.

Од данашњих историчара питању образовања у Суботици у доба Аустроугарске монархије највише пажње је посветио суботички историчар Мирко Грлица. По његовим истраживањима у периоду од 1880. до 1900. проценат писмених се међу Јеврејима повећао са 70,9% на 83,4%, међу реформатима са 61,2% на 75,7%, међу православнима са 25,7% на 49,55% и међу римокатолицима са 19,6% на 39,3%. Упркос овом значајном повећању, проценат писмених је 1900. године износио 41,5%, а 1910. године 51,15%. Узроци високом степену неписмености леже у националној структури становништва. Про-

²⁶ Narodnjak, Ministarska naredba o jeziku vironauke u pučkim školama br. 1797/1914, Neven, broj 19, godina XXXI, Subotica, 9. svibnja 1914, 1

²⁷ B. Bellosics, Bunyevácok, u: Bács-Bodrog Vármegye, I, szerkesztette S. Borovszky, Országos Monografiai Társaság, Budapest, 1909, 407.

цесу мађаризације је подлегао релативно мали број Буњеваца, углавном интелектуалаца који су радили у градској управи, док је велика већина осталих одбијала да похађа обавезно основно образовање на државном односно мађарском језику и тако се, плаћајући скупу цену, бранила од мађаризације.²⁸

Потпунији увид у стање школства у ужој Угарској 1913/14. године, на територији која ће касније припасти Војводини, може се стећи на основу чињенице да је постојало 645 мађарских основних школа у којима су радила 1.832 мађарска учитеља, док су Срби имали 179 школа са 592 учитеља, а све остале народности су имале 79 школа са 802 учитеља. Срби и Румуни су на нивоу основних школа имали боље просветне могућности јер су поседовали црквено-школску аутономију. Са друге стране, Немци и Словаци нису имали установу која би бринула о њиховим националним правима у просвети, што је, поред неких других чинилаца, утицало и на број њихових школа. При том треба имати у виду да су и у српским аутономним школама обавезни предмети – мађарски језик, географија, историја и уставно уређење – предавани на мађарском језику, што је смањивало број часова који су били потребни да би се учили други предмети на матерњем језику. Што се тиче Русина, њихове верске школе у трајању од два разреда су 1899. године подржављене, што је русинске општине ослободило обавезе да издржавају школе, али су зато биле подвргнуте мађаризацији. И у већини швапских општина је била слична ситуација. "Добром делу материјалистички оријентисаних Шваба је и био циљ да им деца што боље науче мађарски ради лакшег друштвеног успона".²⁹

Према до сада доступним изворима и литератури најпрецизније се о процесу асимилације немађарских народа у Суботици може судити на основу података о Јеврејима. Истраживања Мирка Грлице су показала да је главни рабин суботичке јеврејске заједнице, Јожеф Гершон, урадио преписе четири књиге рођених, венчаних и умрлих у периоду од 1868. до 1905. године. На основу две матичне књиге рођених, које се односе на период од 1868. до 1895. године види се да су многа јеврејска презимена промењена у мађарска. Овај поступак је забележен код сваког новорођеног детета које је у току живота лично тражило или су његови родитељи тражили и добили одобрење од Ми-

²⁸ М. Grlica, *Stanovništvo Subotice 1867-1914*, 213, 214. Марко Протић наводи да су српске вероисповедне школе у Суботици 1870. године, када је председник Српске православне црквене општине био Јефта Арадски, предате граду, да их претвори у комуналне школе. Мишљења је да је ово био исувише нагао потез, повучен са циљем да се избегну велики трошкови око издржавања вероисповедних школа. Али Срби су се убрзо разочарали са овим што су учинили и почели тражити начин да ублаже последице овог чина. Тако је на Келебији 1894. године поново отворена прва вероисповедна школа. М. Протић, *Српски триумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900 год. и друго о суботичким Србима и њиховим напорима за спас и част свог имена*, (Суботица, 1933), 25-28.

²⁹ Z. Janjetović, н. д, 221-223.

нистарства унутрашњих послова Угарске да јеврејско презиме замени са мађарским (Grlica, M. 1994).

На основу списка појединаца који су променили презиме могуће је извести неколико запажања. Први појединци који су променили презиме су рођени 1873. године. Промене су урађене следеће, 1874. када је онима који су мењали презиме било годину дана. Последња замена је извршена 1918. године, у старосној доби од 33 године. Тако је у периоду од 44 године 175 појединаца променило своја презимена. На основу тога се види да су у просеку сваке године 3,97 појединаца променила презиме. Подаци даље сведоче да су у периоду од 1874-1880. презиме промениле 4 особе, од 1881-1890. 7 особа, од 1891-1900. године 56 особа, од 1901-1910. 74 особе, од 1911-1918. 29 особа, док се за 5 особа не зна тачан датум промене. Очигледно је да је најјачи тренд промене презимена био у последњој деценији 19. и првој деценији 20. века и да би се тај тренд наставио истим или сличним интензитетом да га нису омеле ратне прилике. При том, ради јаснијег сагледавања овог процеса, треба имати у виду више чињеница од којих овом приликом помињемо три. Прво, суботичким Јеврејима, који чине од 2,36%-3,74% популације, матерњи језик је мађарски. Самим тим, онима који су се одлучили да прихвате мађарско презиме било је једноставније да то ураде. Друго, јеврејска заједница је најобразованија заједница у Суботици. Као припадници те заједнице њени чланови су били у позицији да прихвате одговорне функције у привредном и уопште друштвеном животу града. А на такве функције су сразмерно једноставније могли доћи уколико су били на линији опште друштвене и државне идеологије. Другим речима, промена презимена је, уз још неке друге, била чињеница која је могла помоћи лакшем сналажењу и напредовању у друштвеној хијерархији. И треће, познато је да се интегритет јеврејске заједнице и њено национално осећање темељи на вери, на припадности јудистичкој религији. Из тога произилази да национално осећање припадника ове заједнице не мора бити угрожено променом презимена него да се пре може радити о поистовећивању са најважнијим, глобалним друштвеним схватањима и односима које, додуше, у смислу задржавања новог презимена, има трајније или трајне последице.

Можда поп Пајо Кујунџић, пишући у Суботици 20. априла 1914. године на мађарском језику молбу надлежном министарству да одобри рад Удружења за буњевачку школу, није знао да је то последњи покушај да се на том пољу нешто учини. Градски начелник Суботице, Карољ Биро, обавестио га је да је Удружењу забрањен рад пре него што буду одобрени статут. То се догодило крајем јуна месеца исте године, два дана након атентата на принца Франца Фердинанда и његову супругу у Сарајеву. На тај начин су, вели Васа Стајић, мађарске власти одговориле "na poslednju domoljubivu molbu Bunjevaca". Молбом се од њих није могао добити ни буквар, ни мали део оних права које је српско становништво уживало. За добијање прве шко-

ле на матерњем језику морала се овде повући државна граница.³⁰ Али, само четири године касније, последње године рата, притиснута збивањима на фронтима, владајућа кућа Аустроугарске монархије, након што је 21. новембра 1916. умро у 86. години живота цар и краљ Франц Јозеф I, који је Монархијом којој је био на челу и њеним народима владао 68 година као аустријски цар и уједно 49 година као мађарски краљ, и након што га је на престолу заменио Карло I као аустријски цар односно Карло IV као мађарски краљ, била је спремна да понуди много више, трећу федералну јединицу за Јужне Словене, али они ће, захваљујући победи Краљевине Србије у рату и њеној пијемонтској улози, 1. децембра 1918. створити своју самосталну државу, Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.³¹

Закључак

1. У периоду од 1869. до 1910. становништво Суботице се повећало са 56.323 на 94.610 становника односно за 38.287 становника (индекс 167,98). Насеље Суботица или унутрашња територија града 1910. године има 46.762, а 19 насеља спољне територије града, без Бајмока и Чантавира, 46.470 становника, укупно 93.232 становника, без војних лица. У периоду од 42 године у верском погледу најбројнији су римокатолици, који имају између 90,31% и 92,64% становништва, затим следе православци којима припада између 3,07% и 4,34%, израелити, који броје између 2,36% и 3,74% и реформати, који имају између 0,34% и 1,50% становника. Све остале верске заједнице, гркокатолици, унитарни, евангелисти и остали имају понаособ мање од 1% становништва. За мађарски матерњи језик се изјаснило између 49,00% и 58,75%, буњевачком становништву (хрватско-српски, српски, остали језици) припада између 35,29% и 40,34%, за српски матерњи језик (припадност православној вери) између 3,27% и 3,75%, за немачки матерњи језик између 2,02% и 2,61%, а свим осталим матерњим језицима, словачком, румунском, русинском, хрватском, словеначком и осталим језицима припада по мање од 1% становништва, с тим што је по попису 1880. хрватско-српском матерњем језику припадало 43,40% (Буњеваца и Срба) и 4,46% оних који не знају говорити.

2. Помађаривање немађарског становништва произилази делом из заједнице живота на истом простору али у крајњој линији и из друштвене и државне идеологије према којој је сваки грађанин угарског друштва политички припадник мађарског народа. Процес мађаризације немађарског становништва се најбоље огледа у прихватању мађарских презимена. Он је констатован код више етничких заједница али се најпрецизније може пратити код чланова јеврејске заједнице. Истина, има и обрнутих случајева, да се припадници

³⁰ V. Stajić, *Mađarizacija i preporod Bunjevaca*, 36, 46.

³¹ S. Marković, н. д, 20-22; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, н. д, 527.

мађарске заједнице побуњевче, задржавајући своја презимена, односно да се под мађарским презименима налази буњевачко становништво, што се јавља као последица заједничког живота а не асимилације коју проводи држава. Ово је карактеристично за Суботицу и околину. Сличних примера има и у Сомбору и околини, где је словачко римокатоличко и друго становништво попримило буњевачки начин живота.

3. Више буњевачких посленика је у својим јавним наступима изразило своје незадовољство полагајем Буњеваца у друштву, посебно потискивањем наставе на матерњем језику и апострофирањем наставе на мађарском језику у школама. Због свега тога они се често обраћају и траже за своје ставове подршку у појединим ставовима и делима: Лајоша Мочарија, Ференца Деака, Оскара Јасија, Лајоша Кошута и других. У том контексту треба поменути да је Лајош Мочари на саборским заседањима често заступао интересе народности, тако да су оне у њему виделе свог браниоца. Јаша Томић је једном приликом, поводом заседања одржаног 27. јануара 1887. године изјавио да Л. Мочари брани народносну равноправност из државничких разлога јер види да би она "могла бити најјачи стуб Угарске, и да се без ње Угарска лелуја".³²

4. Ови подаци, посебно они који говоре о помађаривању презимена, ма колико прецизни били, и текстови писаца који критички сагледавају положај народности, не могу изменити општу слику добијену званичним пописом становништва Суботице, али могу допринети њеном потпунијем сагледавању и разумевању, а тиме и бољем разумевању угарског друштва и државе у целини.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Narodnjak, Ministarska naredba o jeziku vironauke u pučkim školama br. 1797/1914, Neven, broj 19, godina XXXI, Subotica, 9. svibnja 1914.
- A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága (1871-1911), A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1911.
- Szabadka szab. kir. város közigazgatása az 1902-1912. években, Szabadka, 1912.
- Városi és vármegyei szociográfiák, XIV, Budapest, 1941.
- Stanovništvo Narodne Republike Srbije od 1834-1953, I, Zavod za statistiku i evidenciju N. R. Srbije, serija B, sveska 1, Beograd, juna 1953.
- Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954 године, Народна Република Србија, Завод за статистику, Београд, мај 1955.
- I. Antunovich, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom*, Sombor, 1930.
- B. Bellosics, *Bunjevácok*, u: *Bács-Bodrog Vármegye*, I, szerkesztette S. Borovszky, Országos Monografiai Társaság, Budapest, 1909.
- I. Vojnić Kortmiš, *Uvod u povist Bunjevaca i njevog imena*, u: *Zbornik radova sa simpozijuma "O Bunjevcima" u Subotici 7-9. decembra 2006. godine*, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine i Srpska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad, 2007.

³² Г. Г. Кемењ, н. д, 57, 58.

- M. Grlica, Promena jevrejskih prezimena u mađarska, *Rukovet*, broj 4-5, Subotica, jul 1994.
- M. Grlica, Stanovništvo Subotice 1867-1914. godine, *Museion*, 1, Godišnjak Gradskog muzeja Subotica, Gradski muzej Subotica, Subotica, 2001.
- M. Grlica, Lazar Mamužić i Karolj Biro između slave i zaborava, *Rukovet*, broj 4-5-6-7, Subotica, 2003.
- I. Iványi, *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*, Szabadka, 1906.
- Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Biblioteka "Studije i monografije", knjiga 29, Beograd, 2005.
- Г. Г. Кемењ, Лајош Мочари и Срби, *Зборник за друштвене науке*, 21, Матица срска, Нови Сад, 1958.
- Д. Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад, 1935.
- Д. Кириловић, *Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи: Прилог питању демађаризације Војводине*, Нови Сад, 1937.
- В. Ковачевић, *Vera i uteha. Istraživanje religijske prakse u Subotici*, Otvoreni univerzitet, Subotica, 2007.
- E. Libman, D. Čuso: Dr Antal Barta – život i rad. Povodom 150. godišnjice rođenja osnivača Službe za hitnu medicinsku pomoć u Subotici, *Ex Pannonia*, 14, Istorijski arhiv Subotica, Subotica, 2011.
- L. Mamusich, *A "Bácskai Híradó" és a bunyevác elemi tanügy*, Szabadka, 1874.
- В. Марган, Помађаривање у бившој Угарској, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књига VIII, Нови Сад, 1935.
- S. Marković, *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS-Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Bunjevački informativni centar, Subotica, 2010.
- М. Палић, Преглед административно-територијалних промена у Војводини 1918-1941, *Зборник за друштвене науке*, 38, Матица српска, Нови Сад, 1964.
- М. Palić-I. Kiš, *Uzavrela zemlja. Radnički pkret u Čantaviru 1895-1945*, Minerva, Subotica, 1983.
- I. Račić, *Kolera u Subotici 1873*, Medicinski centar i DO "Monografija", Subotica, 1991.
- Д. Петровић, Бачки Буњевци у светлости етноисторијских и лингвистичких чињеница, у: *Zbornik radova sa simpozijuma "O Bunjevcima" u Subotici 7-9. decembra 2006. godine*, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine i Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak u Novom Sadu, Novi Sad, 2007.
- М. Протић, *Српски триумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900 год. и друго о суботичким Србима и њиховим напорима за спас и част свог имена* (Суботица, 1933).
- П. Рокаи, З. Феџе, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Слио, Београд, 2002.
- I. Szentgyörgyi, N. Vašić Palković, E. Važant, *Bibliografija Mije Mandića*, Друштво организација Монографија и Градска библиотека Subotica, Subotica, 1987.
- В. Стајић, Мађаризација и демађаризација Буњеваца, *Летопис Матице српске*, година СIII, књига 325, свеска 1-3, Нови Сад, јули-август и септембар, 1930.
- V. Stajić, *Mađarizacija i preporod Bunjevaca*, Sremski Karlovci, 1935.
- Л. Стипић, *Истина о Мађарима (По мађарским подацима)*, Издање Културног и Хуманог Националног Друштва "Северна Звезда" у Суботици, Суботица, 1929.
- G. Ulmer, Vlastelinsko naselje Aleksandrovo, Subotičke novine, Subotica, 1999. 45. X. Y., Bunyevác kérdés és az 1868-iki XXXVIII. és XLIV. törvény czikkek végrehajtása, Szabadka, 1896.

Branko Ćupurdija

**POPULATION OF SUBOTICA BY RELIGION AND NATIVE
LANGUAGE 1869–1910**

Summary

The subject of this paper is a population of Subotica, during the Austro-Hungarian monarchy. The attention is given to the number of inhabitants and their declaration of religion and language, based on which indirectly we can judge of their nationality. Population increased from 56,323 to 94,610 inhabitants or for 38,287 inhabitants (index 167.98.) in period 1869-1910. In the urban area of Subotica in 1910th lived 46,762, and in 19 villages outside the city territory, (without Bajmok Cantavir), lived 46,470, which is a total of 93,232 residents, but without military personnel. During the 42 years period considering the religion structure, Roman Catholics counting between 90.31% and 92.64%,and were most numerous religion group. Only between 3.07% 4.34%, of Orthodox and 2.36% and 3.74%,of Israelites and reform, between 0.34% and 1.50% of the population lived in Subotica. All other religious communities, Greek Catholics, UNITAR, evangelicals and others are individually less than 1% in the share of total population. Persons who speaks hungarian language declared between 49.00% and 58.75% in the share of total population, Bunjevac population (Croatian-Serbian, Serbian and other languages) belongs between 35.29% and 40.34% in the share of total population, Serbian language (belonging to the Orthodox faith) between 3.27% and 3.75% in the share of total population, for the German language between 2.02% and 2.61% in the share of total population, and all other native languages, Slovak, Romanian, Ruthenian, Croatian, Slovenian and other languages belong to the less than 1% in the share of total population. This paper explains the historical and social processes that have influenced the declaration of the population, including the process of assimilation. These issues are discussed from the perspective of the present Subotica municipality in which there are 19 settlements. This means that the researches consider also settlements Bajmok and Čantavir even though they didn't belong to a free royal town of Subotica according to census data in Austria-Hungary monarchy. This is done for two reasons: to compare these settlements with Subotica in the period 1869-1910. and in case of subsequent comparisons with today's situation.